

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὕφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Θεσνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὕφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1936

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Adventures of Ideas, υπό Alfred North Whitehead καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Harvard. Νέα Ὑόρκη, Macmillan comp. 1933).

Ὁ κ. Whitehead εἶνε ἐκ τῶν γνωστοτέρων τῆς σημερινῆς ἐποχῆς φιλοσόφων. Τὸ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔργον ἀποτελεῖ τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μιᾶς σειρᾶς τῆς ὁποίας τὰ ἕτερα δύο εἶνε Science and The Modern World (1917) καὶ Progress and Reality (1929). Τὰ τρία ταῦτα ἀποτελοῦν ἐν ὄλον συμπληρούμενα ἀμοιβαίως.*)

Ἡ φιλοσοφία τοῦ κ. Whitehead παρουσιάζει χαρακτηριστικὰς τάσεις ἀντιθέτους πρὸς τὸν καντισμὸν καὶ πρὸς τὰς γνωσιολογικὰς θεωρίας καὶ πλησιαζούσας πολὺ πρὸς ἓνα ἐμπειρισμὸν ἀλλὰ ἀπηλλαγμένον πάσης αἰσθησιαρχίας. Ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ἡ φιλοσοφία του εἶνε φιλοσοφία τῆς Φύσεως. Εἰς αὐτὴν εὐρίσκωμεν ἐννοίας καὶ ιδέας αἱ ὁποῖαι συμπίπτουν πρὸς τοιαύτας ἄλλων γνωστῶν φιλοσόφων· οὕτω ἡ ἐννοια τοῦ χρόνου ὡς διαρκείας (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν χρόνον τῆς φυσικῆς) συμπίπτει πρὸς τὴν ὁμοίαν ἐννοίαν τοῦ κ. Bergson· ἡ ἐννοια τῆς σκοπίμου καὶ κατευθυνομένης ἐνεργείας τοῦ νοῦς εἶνε αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἐννοια ἡ εὐρισκομένη εἰς τὴν δάσιν τῆς φαινομενολογίας τοῦ Husserl. Καίτοι τὸ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔργον Adventures of Ideas ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἐννοίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν προσπάθειαν πρὸς κατανόησιν τοῦ πῶς δημιουργοῦνται πολιτισμένα ὄντα, οὐχ ἤττον ἐν αὐτῷ εὐρίσκονται πολλαὶ ιδέαι ἀποτελοῦσαι τὸ κύριον θέμα ἄλλων ἔργων τοῦ συγγραφέως. Ὁ κ. Whitehead εἶνε βαθὺς μελετητῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ πλειστάκις ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν ἰδίως εἰς τὸ τελευταῖον του τοῦτο ἔργον. Περί τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ κ. Whitehead ἐδημοσίευσεν ἀξιόλογον μελέτην εἰς τὴν Revue Philosophique τῶν Παρισίων (ἴδε τεύχη 5 - 6, καὶ 7 - 8 ἔτους 1931) ὁ κ. J. Wahl.

Δίδων τὸν τίτλον τοῦτου εἰς τὸ τελευταῖον του ἔργον, ὁ συγγρα-

*) Ἀλλὰ δὲν εἶνε ταῦτα τὰ μόνα συγγράμματα τοῦ κ. Whitehead. Πλὴν τούτων ἔχομεν καὶ τὰ ἐξῆς φιλοσοφικοῦ περιεχομένου ἔργα: The Concept of Nature (1920), An Enquiry concerning the principles of Natural Knowledge (1919), Time Space and Material (1929), Religion in the making (1927), Symbolism, its meaning and object (1928), The function of reason (1929).

φεύς, ἠθέλησε, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει εἰς τὸν πρόλογον, νὰ ἐκθέσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐπίδρασιν ὠρισμένων ἰδεῶν εἰς τὴν προώθησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἰδίαν ἐχυτοῦ προσπάθειαν πρὸς διαμόρφωσιν συστήματος ἰδεῶν ἱκανῶν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἱστορικὴν ἐκείνων ἐξέλιξιν.¹⁾ Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη: κοινωνιολογία, κοσμολογία, φιλοσοφία καὶ πολιτισμὸς.

Α'. Κοινωνιολογία. — Ἐξετάζοντες τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι αἱ ἰδέαι ἔχουν διάφορον βαθμὸν γενικότητος καὶ ὅτι αἱ ἐξ αὐτῶν γενικώταται σπανίως εὐρίσκονται ῥητῶς ἐκπεφρασμένα. Ἀποτελοῦν τὸ βάθος, τὰς γενικωτάτας ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι ἰσχύουσιν εἰς μίαν ὠρισμένην ἐποχὴν· τὰ ἀπασχολοῦντα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προβλήματα συζητοῦνται, κρίνονται μὲ ἐκείνας ἀκριβῶς τὰς μὴ ἐκφραζομένας ἀρχὰς ὡς βάσιν. Μιὰ τοιαύτη ἰδέα εἶνε ἡ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, ἡ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ ἱστορία τῆς ἰδέας ταύτης θὰ διευκρινίσει τὰ ἀνωτέρω.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἐπὶ παραδείγματι τὰς πολιτικὰς θεωρίας τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος: πόσον διάφοροι εἶνε αἱ γνῶμαι καὶ αἱ πράξεις τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Κλέωνος, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ Μαρίου καὶ τοῦ Σύλλα, τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Καίσαρος. Καὶ ὅμως ὅλοι συμφωνοῦν ὡς πρὸς ἓνα βασικὸν σημεῖον: ἦτο γενικῶς παραδεδογμένον τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσον καὶ εἰς τὴν Ρώμην ὅτι ἀπητεῖτο ἀπαραιτήτως νὰ ὑπάρχῃ ὀλόκληρος πληθυσμὸς δούλων διὰ νὰ ἐκτελῇ διαφόρους ὑπηρεσίας ἰὰς ὁποίας δὲν ἦτο πρέπον καὶ ἀρμόζον νὰ ἐκτελοῦν οἱ πολῖται· αἱ κοινωνίαι τῆς κλασικῆς ἐποχῆς δὲν ἦσαν αὐτάρκεις. Κανὲν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἐλύθη· τὰ ἴδια ζητήματα ἀπασχολοῦν καὶ τοὺς πολιτικοὺς τῆς σήμερον. Καὶ ὅμως ὁποία τεραστία διαφορὰ μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν σημερινῶν πολιτικῶν θεωριῶν! καὶ τοῦτο διότι διαφέρομεν σήμερον ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἀκριβῶς σημείου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὅλοι ἐκεῖνοι συνεφώνουν: προϋπόθεσις τῶν πολιτικῶν θεωριῶν ἦτο ἐκείνη μὲν τὴν ἐποχὴν ἡ δουλεία, ἐνῶ σήμερον εἶνε ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆ οὐσιαστικῶν δικαίων τῶν ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων ὡς ἐκ τῆς ἀπλῆς ἰδιότητος των ὡς ἀνθρώπων εἶνε χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀποτελεῖ καὶ θρίαμβον τῆς μεταγενεστέρως φάσεως τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ κλασικὸς πολιτισμὸς εἶχε δύο διακριτικὰ στοιχεῖα: πρῶτον ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἔφθασεν εἰς τὸ ἀνώτατόν του σημεῖον: ἦτο προϋπόθεσις αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας·

1) Ἰδιαιτέρως ἀσχολεῖται τὸ παρὸν ἔργον μὲ τὴν μεταβίβασιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην· καὶ δὴ μὲ τὴν ἐνεργὸν δύναμιν δύο ἢ τριῶν κυρίων ἰδεῶν τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις ἀποτελεῖ τὸν πολιτισμὸν.

τοῦτο ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ ὅτι αἱ θρησκείαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐλθοῦσαι ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἀσίας, ἀντελαμβάνοντο τὸ σύμπαν ὑπὸ τὴν μορφὴν σχέσεων αὐθέντου καὶ δούλων, καὶ δεύτερον ὅτι κατ' αὐτὴν εἰσῆχθησαν ἀρχαὶ ἠθικῆς ἀποτελοῦσαι κριτικὴν τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος. Πολλοὶ πλούσιοι ἄθηναοὶ καὶ ῥωμαῖοι εἶχαν δούλους τοὺς ὁποίους μεταχειρίζοντο καλῶς, οἱ δὲ στωϊκοὶ ἐν Ρώμῃ εἰσήγον μεταρρυθμίσεις βασιζομένας ἐπὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοιοῦτου ἀγῶν ὅμως πραγματικὸς πρὸς κατάργησιν τῆς δουλείας δὲν ἐγένετο κανεὶς. Ἀλλὰ μία ἠθικὴ ἰδέα καὶ ἀρχὴ εἶνε κίνδυνος σοβαρός· καὶ τοῦτο καταφάνη ὅταν ἦλθεν ὁ χριστιανισμὸς ὁ ὁποῖος ἠσπάσθη τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν περὶ ψυχῆς καὶ ἐδημιούργησεν ἓνα κώδικα ἠθικῆς ὁ ὁποῖος ἐάν ἐφηρμόζετο θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν ὑπαρξιν οἰασθῆποτε συγκεκροτημένης κοινωνίας. Καὶ ὅμως αἱ ἠθικαὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ ἐπέδρων διαρκῶς καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ πολιτισμὸς συνίσταται εἰς τὸ νὰ καταστῇ πραγματικότης ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλείτερον μέρος τοῦ κώδικος αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας θέτει κάθε θρησκεία διὰ τὴν πρακτικὴν (καὶ ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν) εἶνε ἀνάγκη νὰ προσαρμοθοῦν εἰς τὸ ποίμνιον διὰ τὸ ὁποῖον προορίζονται. Καὶ οὕτω βλέπομεν ὅτι μόλις κατὰ τὸν 17 αἰῶνα γίνεται ἐν Ἀγγλίᾳ δεκτὴ ὡς βάσις ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, καὶ πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν 18 μὲ τὴν γαλλικὴν καὶ ἀμερικανικὴν ἐπανάστασιν διὰ νὰ ἴδωμεν τὰ «δίκαια τοῦ ἀνθρώπου», τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν Δημοκρατίαν νὰ τίθενται ὡς βάσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ νὰ ἀποφασίζεται ἡ ἐπίσημος κατάργησις τῆς δουλείας δύο χιλιάδας ἔτη μετα τὰς πρώτας κατ' αὐτῆς κριτικὰς ἀπὸ μέρους τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας πραγματευομένης περὶ τῶν λειτουργιῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὀλίγας δὲ μόλις δεκαετηρίδας βραδύτερον λαμβάνει χώραν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν μὲ σκοπὸν καὶ πρόγραμμα τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας.

Ἡ μεταστροφή αὕτη ἐπραγματοποιήθη ἐγκαίρως διότι διαρκούντος τοῦ 19 αἰῶνος ἐδημιουργήθη κατάστασις ἡ ὁποία θὰ τὴν ἐδυσχέρανε. Ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ ἀτομισμὸς ἐξηλίχθησαν εἰς ἀνταγωνισμὸν πρῶτον μεταξὺ ἀτόμων καὶ ἔπειτα καὶ μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ κρατῶν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ὅλων τῶν πεδίων τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, ἡ δὲ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς τεχνικῆς ἐν γένει ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς ἠυνόησε τὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ ἀτόμου κίνησιν κατέληξεν εἰς τὸ νὰ δημιουργήσῃ διὰ τὸν ἐργάτην κατάστασιν ἐλάχιστα διαφέρουσαν τῆς δουλείας. Ἡ περὶ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Δαρβίνου ὑποστηρικθεῖσα θεωρία τῆς Φυσικῆς Ἐπιλογῆς εἶνε ἐπίσης ἀντικρὺς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀνθρωπιστικὴν κίνησιν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀδελφοσύνης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Εἶνε ἀληθές ὅτι ὑπῆρξε καὶ μία κίνησις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀδελφοσύνης, ἦτο δὲ αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ θεωρία τοῦ Jeremy Bentham βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς «Μεγίστης Εὐτυχίας τοῦ Μεγίστου ἀριθμοῦ» (ἀνθρώπων) καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ θετικισμὸς τοῦ Comte

ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἐδασίζοντο ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φυσικῆς τῆς ἐπο-
χῆς των (δηλ. τὰ μέσχα τοῦ 19 αἰῶνος). Ἡ φυσικὴ ὅμως ἐπροόδευσε
καὶ εἶχε νὰ παλαίση πρὸς ἰδίαν ἐσωτερικὰς δυσκολίας, καὶ τὰ ἐπ'
αὐτῆς στηριζόμενα δὲν εἶχον σταθερὰ θεμέλια, δι' αὐτὸ καὶ δὲν ἠδύ-
ναντο νὰ ἐπικρατήσουν.

Ὅπως δὴποτε βλέπομεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Πλάτωνος ἀφοῦ ἐπάλαισε
ἐπὶ δύο χιλιάδας ἔτη ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἀντιστάσεων ὑπερίσχυσε
τελικῶς καὶ ἐδικαίωσε τὸν Πλάτωνα λέγοντα ὅτι ἡ πειθὴ νικά τὴν βίαν.

Ἐξετάζοντες τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, δηλαδὴ τῆς
ἀπολύτου ἐλευθερίας ἢ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ συμφέρον-
τος τοῦ συνόλου, εὐρίσκομεν πάλιν γενικὰς ἰδέας μὴ ἐκφραζομένας ῥη-
τῶς. Εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐν ὀλιγαρχικὸν ἢ ἐν δημοκρατικὸν πολι-
τευμα ἔτεινόν πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἐξάρουν τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν
ἢ τοὺ τὴν ἐξάρτησιν τοῦ πολίτου ἀπὸ τὴν πολιτείαν. Ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου
πολίτευμα ἔχον ὡς κύριον αὐτοῦ σκοπὸν νὰ ἐξυπηρετῇ τὰ συμφέροντα
μίας ὠρισμένης ἐμπορικῆς ἢ βιομηχανικῆς τάξεως (ὅπως συνέβαινε ἐν
Ἀγγλίᾳ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ὁπότε σκοπὸς τῆς πολιτικῆς
ἦτο ἡ προστασία τῶν μεγαλεμπόρων τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ Bristol) θὰ
ἐξάρει τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν ἢ τὸν ἀπόλυτον ἀτομισμὸν εἴτε φέρει
τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἢ δημοκρατικοῦ ἢ καὶ τοῦ ἀπολυταρ-
χικοῦ. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις καμμία μνεία δὲν γίνεται τοῦ οὐσι-
αστικοῦ ἐκείνου σημείου καὶ ὅμως αἱ διάφοραι ἐκδηλώσεις ἐκάστης
προόδου, εἴτε εἰς τὸ πολιτειακὸν δίκαιον εἴτε εἰς τὴν φιλολογίαν, τὰς
ἐπιστήμας, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν κοινωνίαν θὰ ἐκδηλώνουν ταυτο-
χρόνως καὶ τὴν νοοτροπίαν τῆς τάξεως τῆς ὁποίας θὰ ὑπερισχίσουν τὰ
συμφέροντα.

Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παλαιότερου κόσμου συνάγομεν τὸ συμπερα-
σμα ὅτι τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ἄνω σημεῖον ἀπόψεις των τὰς εἶχον οἴ-
ονεῖ ἐξ ἐνστίκτου· πᾶσα παρέκκλισις ἀπὸ τοῦ κοινωνικῶς παραδεδεγ-
μένου ἦτο ἀκατανόητος. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ἐξαιρέσεις καὶ παρεκκλίσεις
βεβαίως δὲν θὰ προώδευεν ὁ πολιτισμὸς καὶ τοιαῦται ὑπῆρξαν. Ἐν Αἴ-
γύπτῳ ὁ Ἀκνατὸν ἦτο ἀντίδρασις τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς ἀπολύτου
ἐπιβολῆς τοῦ αἰγυπτιακοῦ κλήρου. Οἱ προφῆται τῆς Ἰουδαίας ὁμοίως.
Ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ δὲν εἶχον σαφῆ ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας καθ'
ἑαυτὴν διότι ἀμφότεροι ἐζήτουν νὰ ἐπιβάλουν τὰς ἀπόψεις των διὰ τῆς
βίαις ἄρα κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. (Τὴν αὐτὴν ἔλ-
λειψιν ἀνεξιθρησκείας ἔδειξαν βραδύτερον καὶ ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Καλβῖνος).
Τὴν πρώτην σαφῆ ὑπεράσπισιν τῆς ἀνεκτικότητος εὐρίσκομεν παρὰ
Θουκυδίδῃ εἰς τὸν ἐπικλήδειον λόγον τοῦ Περικλέους ὑπὲρ των κατὰ τὸ
πρῶτον ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου πεσόντων. Ἐκεῖ ὁ Περικ-
κλῆς – Θουκυδίδης ἐκθέτει τὴν ἰδέαν τῆς ὀργανωμένης κοινωνίας ἀνα-
γνωρίζουσης τὴν ἐλευθερίαν των καθ' ἕκαστον αὐτῆς μελῶν εἰς τὸ νὰ
κανονίζουσι τὰ τοῦ βίου αὐτῶν. Πεντήκοντα ἔτη βραδύτερον ὁ Πλάτων
διετύπωσε βαθυτέρας ἐννοίας ἐκ των ὁποίων δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν

ὅτι πηγάζουν ὅλαι αἱ περὶ ἐλευθερίας ἀξιώσεις. Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν διαρκῆ ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας πρὸς περαιτέρω μετάδοσιν τῆς θεωρητικῆς πείρας. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σωκράτης ἐζησαν ἀσκοῦντες διαρκῶς τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ χάριν αὐτοῦ ἀπέθανεν ὁ Σωκράτης. Ὁ ἐλληνικὸς λοιπὸν πολιτισμὸς εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γεννηθῆ ἡ ἐλευθερία τῆς θεωρίας. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους καὶ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Δύσιν ποικίλλα κοινωνικὰ καθεστῶτα. Ἐν τῷ νέῳ εἰς αὐτὰ στοιχεῖον ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι διεμορφώθησαν θεσμοὶ ἐκπροσωποῦντες τὰ συμφέροντα καὶ τοὺς σκοποὺς ἰδιαιτέρων κοινωνικῶν ομάδων, ἀνεξαρτήτως καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν τὰ γενικώτερα συμφέροντα τοῦ πολιτικοῦ κράτους. Ἡ νεωτέρα πολιτικὴ ἱστορία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ κράτους ὅπως ἀντισταθῆ καὶ τὸ ρεῦμα ἐκεῖνο καὶ ἀπὸ τὰς ἐκάστοτε ὑποχωρήσεις του, μὲ τελευταῖον πρόχωμά του τὴν θεωρίαν τῆς κρατικῆς κυριαρχίας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Φυσικὰ ἡ μέση ὁδὸς εἶνε τι τὸ ἐπιβεβλημένον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν. Ἀπεριόριστος ἐλευθερία σημαίνει πλήρη ἔλλειψιν πάσης ὑποχρεωτικῆς συνεργασίας καὶ συντονισμοῦ· ἀνευ αὐτῶν εἶνε ἀδύνατος ὁ πολιτισμὸς· χρειάζεται συνεπῶς κάποιος ἐξαναγκασμὸς ὁ ὁποῖος ὁμοῦς ἀντίκειται εἰς τὴν ἐλευθερίαν· τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἀπαιτεῖται ἀνάμιξις τῆς ἐξαναγκασμοῦ καὶ ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐπίσης ὅτι τὸ μέτρον τῆς μίξεως δὲν εἶνε γνωστὸν καὶ ὁμοιον παντοῦ καὶ πάντοτε. Ἡ μέση λύσις βασιίζεται ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως θεσμῶν στηριζομένων ἐπὶ ἐπαγγελματικῆς διαφοροποιήσεως ἀπαιτούσης ὠρισμένα προσόντα. Ἡ ὀργάνωσις τῶν ἐπαγγελμάτων κατὰ σωματεῖα εἶχεν ὡς συνέπειαν ὅτι ἡ ἐλευθερία ἐζητεῖτο ὑπὲρ τῶν σωματείων καὶ ὄχι ὑπὲρ τῶν ἀτόμων. Κατόπιν ὁμοῦς αἱ μεσαῖαι τάξεις δὲν ἠθέλον πλεόν τὰ σωματεῖα αὐτά· ἦσαν ἀτομικισταὶ καὶ ἐζήτουν ἀπλῶς ἡσυχίαν καὶ τάξιν καὶ ἐλευθερίαν νὰ κανονίζουσι μόνοι τὰ τῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας των. Αἱ πρόοδοι ὁμοῦς τῆς ἐπιστήμης εἶχον ὡς συνέπειαν τὸν σχηματισμὸν ὀργανισμῶν περιλαμβανόντων ὄχι μόνον τὰ ἄτομα ὀλοκλήρου τοῦ Κράτους ἀλλὰ καὶ ἐκτεινομένων πολὺ πέραν τῶν ὀρίων αὐτοῦ· τοιοῦτοι εἶνε τὰ διεθνή γραφεῖα περὶ ἐλέγχου τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ ἄλλα. Εἰς τὸ σπουδαιότερον πεδῖον τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, εἰς τὸ οἰκονομικὸν ὁ ἀτομικιστικὸς φιλευθερισμὸς ἐναυάγησε κατόπιν τῆς ἀναπτύξεως τῆς μεγάλης βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νομικοῦ προσώπου, συνεπεία τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε νὰ καταστῇ ἀόριστος καὶ αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁλόκληρος ἡ θεωρία περὶ ἀπολύτων ἀτόμων ἐχόντων ἀπόλυτα δίκαια καὶ μὲ ἀπόλυτον ἱκανότητα νὰ δημιουργοῦν συμβατικῶς πλήρως καθωρισμένας σχέσεις, ὀλόκληρος αὐτὴ ἡ θεωρία ἀπεδείχθη σαθρὰ καὶ ἀπεδείχθη ὅτι τὸ ἄτομον εἶνε ἀχώριστον ἀπὸ τὸ περιβάλλον εἰς κάθε ἔκφανσιν τῆς ὑπάρξεώς του.

Ὁμιλοῦντες περὶ ἐλευθερίας ἔχομεν συνήθως κατὰ νοῦν τὴν ἐλευ-

θερίαν τοῦ λόγου, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν. Καὶ ὅμως τοῦτο εἶνε σφάλμα διότι ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιαφέρει τὸν ἄνθρωπον εἶνε ἡ ἐλευθερία τῆς ἐνεργείας· ἡ ἐλευθερία αὐτὴ εἶνε ἐκ τῶν πρώτων ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν. Ἡ ἐκφρασις τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἔλαβεν εἰς τὴν νεωτέραν σκέψιν τὴν μορφήν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Εἰς τὰ νεώτερα κράτη ἐλευθερία εἶνε ἡ ἀμοιβαία προσαρμογὴ εἰς τρόπον ὥστε αἱ διάφοραι ἐλεύθεραι ὁμάδες ὄχι μόνον νὰ μὴ καταστρέφουν τοὺς γενικοὺς σκοποὺς τῆς κοινωνίας ἀλλὰ τούναντίον νὰ συμβάλλουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν αὐτῶν.

Περὶ Πειθοῦς.— Αἱ κοινωνίαι ὑπόκεινται εἰς δύο εἰδῶν ἀνάγκας: ἔχομεν ἄφ' ἑνὸς μὲν τὰς πρωταρχικὰς ἀνάγκας τροφῆς, θερμότητος, στέγης καὶ δεύτερον τὰς σχετιζομένας πρὸς τὸν συντονισμόν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. Ο συντονισμὸς οὗτος πραγματοποιεῖται εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τῆς πειθοῦς. Ὅσον περισσότερο εὐρύνεται ὁ κύκλος τῶν διὰ τῆς πειθοῦς πραγματοποιουμένων ἐνεργειῶν τόσο ἀναπτύσσονται αἱ ὑψηλότεραι καὶ πνευματικαὶ ἐνέργειαι τῆς κοινωνίας. Μεταξὺ τῶν ἐπὶ τῆς πειθοῦς στηριζομένων ἐνεργειῶν πρωτεύουσαν θέσιν καταλαμβάνει τὸ ἐμπόριον ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν περιλαμβάνει πάσης φύσεως ἀνταλλάγας κοινῇ συναινέσει γιγνομένης. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου ἐφαρμόζεται ὅ,τι ἀνωτέρω ἐλέχθη περὶ τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν γενικωτάτων ἰδεῶν αἱ ὁποῖαι δὲν ἐκφράζονται ῥητῶς (ἐπὶ παραδ. προκειμένου περὶ τοῦ χρυσοῦ ὡς μέσου ἀνταλλακτικοῦ ἢ περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Μάλθου περὶ πληθυσμοῦ). Τὸ ἐμπόριον εἶνε κεντρικὸς παράγων ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὰς τεχνικὰς προόδους ὡς καὶ τὴν χρησιμοποίησιν ἀκατοικήτων (ἢ ἀραιὰ κατωκημένων) χωρῶν. Μόλις παύσουν νὰ ὑφίστανται οἱ ὅροι διὰ τὰ τρία ταῦτα ἐπέρχεται ὁ μαρασμός· παράδειγμα ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, αἱ Ἰνδοὶ, ἡ Κίνα. Ἡ ζωὴ εἶνε ἐνέργεια ἐπιθετικὴ, καὶ ὄχι ἀμυντικὴ, στρεφομένη ἐναντίον τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ὁμοιομόρφου ἐπαναλήψεως τοῦ Σύμπαντος. Ὅταν τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας ἐπεχείρησε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος νὰ διαδώσῃ εὐρέως εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν ἀπέτυχε διότι εἶγε πλέον καθαρῶς ἀμυντικὸν χαρακτῆρα. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀλλ' ἐπιτυχῆ προσπάθειαν ἡ Εὐρώπη εἶχε εἰς τὴν διάθεσίν της τρία σπουδαῖα πλεονεκτήματα: τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, τὸ ἐνστικτον πρὸς δημιουργίαν ὀργανισμῶν ὑπερακοντιζόντων τὰ τοπικὰ σύνορα καὶ τὴν κληρονομίαν τῶν προϊόντων τῆς προηγηθείσης σκέψεως ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἑβραϊκῆς, ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς φιλολογίας. Τὸ γενικὸν ἀποτέλεσμα τῶν παραγόντων τούτων ἦτο τὸ ἠῦξημένον πλέον αἶσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοιούτου τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχὴν εὐρομεν εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἡ ἀξία τῶν ἀνθρώπων ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶνε δεκτικοὶ πειθοῦς. Πολιτισμὸς δὲ εἶνε ἡ διατήρησις τῆς κοινωνικῆς τάξεως διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς πειθοῦς. Ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν βίαν, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἀναπόφευκτος, μαρτυρεῖ ἀποτυχίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀδυναμία τῶν πολιτισμῶν τῆς

Ἐγγύς Ἀνατολῆς ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἐβασίζοντο ὑπὲρ τὸ δέον ἐπὶ τῆς βίας. Τὸ ἐμπόριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ νεώτερος πολιτισμὸς εἶνε τὸ κατ' ἐξοχὴν παράδειγμα τῶν μεταξὺ τῶν λαῶν σχέσεων ἐπὶ τῇ θάσει τῆς πειθοῦς καὶ τῆς ἀμοιβαίας συνεννοήσεως. Διὰ τὰ ἐπιτευχθῶν ὅμως οἱ ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου ἐπιδιωκόμενοι σκοποὶ ἀπαιτεῖται ἡ πρόβλεψις ἢ ὁποῖα ὅμως ἔχει ὡς προϋπόθεσιν κατανόησιν καὶ γνῶσιν. Ἡ γνῶσις κατ' οὐσίαν περιλαμβάνει δλόκληρον τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, πρᾶγμα ἀδύνατον· τμηματικῶς ὅμως εἶνε δυνατὴ ἢ γνῶσις. Ἡ γνῶσις περιλαμβάνει δύο στοιχεῖα: τὴν συνήθειαν ἢ τὴν ῥουτίναν καὶ τὴν νόησιν δηλαδή τὴν ἐνσυνείδητον καὶ μὲ κρίσιν ἐνέργειαν εἰς τὰς ἀπροόπτους ἰδίως περιστάσεις καὶ συνθήκας. Εἰς τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας δὲν ἀπαντῶνται κεχωρισμένως τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα· αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι εἶνε δεκτικαὶ προόδου καὶ αὐτὰ τὰς ξεχωρίζει ἀπὸ τὰς κοινωνίας τῶν μυρμήγκων καὶ μελισσῶν ὅπου κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἢ συνήθεια. Πρόοδος σημαίνει μεταβολὴν τῶν συνθηκῶν καὶ αὐτὰς πρέπει νὰ παρακολουθῆ ὁ ἄνθρωπος· ἀφ' ἐτέρου ἢ πρόβλεψις προϋποθέτει ὅτι θὰ διατηρῶνται αἱ αὐταὶ συνθήκαι ἐπὶ ἀρκετὸν καιρὸν· ἄλλοτε ἀπητεῖτο πολὺς χρόνος διὰ νὰ μεταβληθοῦν αἱ συνθήκαι αὐταί, σήμερον ἢ μεταβολὴ καὶ ἀλλαγὴ γίνεται κατὰ πολὺ μικρότερα χρονικὰ διαστήματα καὶ ἡ πρόβλεψις εἶνε πολὺ δυσχερεστέρα.

Ὁ κόσμος ὅμως τοῦ ἐμπορίου (ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ὡς εἶπομεν ἔννοιαν) εἶνε μέρος ἀναπόσπαστον τῆς ὅλης κινωνίας. Ὁ Πλάτων εἶπεν ὅτι ἡ ἰδεώδης πολιτεία θὰ πραγματοποιηθῆ ὅταν οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσουν· σήμερον εἰς τὸν αἰῶνα τῆς δημοκρατίας βασιλεῖς εἶνε ὄλοι οἱ πολῖται· καὶ οὕτω τὸ λεγόμενον του σημαίνει ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ πραγματικὴ δημοκρατικὴ κοινωνία παρὰ ὅταν ἡ γενικὴ παιδεία προσδώσῃ εἰς ὄλους φιλοσοφικὸν νοῦν. Φιλοσοφία εἶνε ἡ ἐπισκόπησις τῶν δυνατοτήτων καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰς πραγματικότητας. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν σταθμίζονται μαζὶ τὰ γεγονότα, ἡ θεωρία, τὰ πιθανὰ ἐνδεχόμενα καὶ τὸ ἰδεώδες. Τὰ δὲ δῶρα τῆς εἶνε πρόγνωσις καὶ γνῶσις καὶ ἀληθῆς ἀντίληψις τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς. Εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας εἶνε δυνατόν νὰ ζήσῃ ἢ ἀνθρωπότης μὲ βαρβάρους τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, ὅταν ὅμως ὁ πολιτισμὸς φθάνει εἰς τὸ ὕψος του θὰ ἐπέλθῃ ἀσφαλῶς ἢ κατὰπτωσις ἐάν παύσῃ ἢ συντονιστικὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς νὰ εἶνε διάχυτος εἰς ὅλην τὴν κοινωνίαν. Κάθε ἐποχὴ ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς ποὺ τὸν προσδιορίζει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον οἱ πληθυσμοὶ τῆς ἀντιδρῶν εἰς τὰ ὕλικά συμβεβηκότα ποὺ συναντοῦν. Ἡ ἀντίδρασις δὲ αὐτῇ εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὰς βασικὰς τῶν πεποιθήσεις, τὰς ἐλπίδας τῶν, τοὺς φόβους τῶν καὶ τὰς κρίσεις τῶν ὡς πρὸς τὸ τί ἔχει ἀξίαν. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἢ ἀνθρωπότης εὐρίσκειται εἰς μίαν ἀπὸ τὰς σπανίας στιγμὰς ποὺ θὰ μεταβάλῃ νοοτροπίαν. Ἔργον τῶν φιλοσόφων, τῶν σπουδαστῶν καὶ τῶν πρακτικῶν ἀνδρῶν εἶνε νὰ δημιουργήσουν ἀποψιν τοῦ κόσμου περιλαμβάνουσιν τὰ στοιχεῖα τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς τάξεως χωρὶς τὰ ὁποῖα ἢ κοινωνία περιπίπτει εἰς τὴν ἀναρχίαν.

Τοιαύτη ἄποψις τοῦ κόσμου εἶνε ἡ γνῶσις τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἐταύτιζε πρὸς τὴν ἀρετὴν. Αἱ ἐποχαὶ κατὰ τὰς ὁποίας ἦτο διαδεδομένη τοιαύτη ἄποψις εἶνε ἐποχαὶ πρὸ παραμένον ἀνεξάλειπτοι εἰς τὴν μνήμην τῆς ἀνθρωπότητος.

Β'. Κοσμολογία. — Ἐάν εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξητάσθῃ ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνιολογικῆς ἐξελίξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐπίδρασις τῶν περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος πραγματεύεται περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐπιστημονικῶν ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν γενικωτέρων ἀναπτυχθεισῶν καὶ προὑποτιθεμένων κοσμολογικῶν ἰδεῶν. Προκειμένου περὶ ἐπιστημῶν σπουδαῖον μέρος διεδραμάτισεν πλὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ἡ Αἴγυπτος ἡ ὁποία εἰσέφερε τὰς ἀνεπτυγμένας τῆς τεχνικῆς γνῶσεις, ἐνῶ ἡ Παλαιστίνη ἔδωκε τὴν τελικὴν θρησκευτικὴν κοσμολογίαν καὶ ἡ Ἑλλάς σαφεῖς καὶ διαυγεῖς γενικότητάς αἱ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καθώρισαν τὸ σύνολον τῶν γενικῶν ἰδεῶν αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀθάνατον ἀρχὴν καὶ πηγὴν τῆς δυτικο-εὐρωπαϊκῆς σκέψεως, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουν κυρίως αἱ Ἀθηναὶ ἀπὸ τῆν Ἀλεξάνδρειαν ὅπου αἱ κτηθεῖσαι γνῶσεις ἐσυστηματοποιήθησαν, ἐτακτοποιήθησαν εἰς τρόπον ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ ἀναπτυχθοῦν αἱ καθ' ἕκαστον ἐπιστήμαι. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς νοσητροπίας εἶνε ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς συστηματοποιημένης μαθήσεως. Διὰ τὴν πρόδον ὅμως εἶνε ἀπαραίτητοι καὶ αἱ δύο. Καμμία ἐκ τῶν δύο μόνη τῆς δὲν κατορθῶναι σοβαρόν τι ἢ κατάλληλος ἀνάμιξις καὶ τῶν δύο, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ χαρακτῆρος ἐκάστης ἐποχῆς, ἐπιτυχᾶνει μέγιστα πράγματα.

Ἡ ἐννοια τοῦ νόμου δηλ. ἡ ἐν ὀρισμένῳ μέτρῳ κανονικότης εἴτε διατηρήσεως εἴτε ἐπαναλήψεως, εἶνε ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ πᾶσαν πρόδον τεχνικὴν ἢ μεθοδολογικὴν ἢ θεωρητικὴν ἢ ἐννοια αὐτὴ ὑπάρχει καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς τελετουργίας τῶν ἀγρίων φυλῶν αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς βᾶσιν τὴν περιοδικότητα τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους καὶ σχετίζονται πρὸς τὴν γεωργίαν, ὅπου ἀναμιγνύεται μετὰ τοῦ παράγοντος τῆς περιοδικῆς ἐπανόδου καὶ ὁ παράγων τῆς ἰδιοτροπίας τοῦ κειροῦ. Αἱ τελετουργίαι αὐταὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ θὰ ἀνατρέχει πολὺ πέραν τῆς εἰσαγωγῆς τῆς γεωργίας, δεικνύουν ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν ἤρχισε μὲ τὸ «κοινωνικὸν συμβόλαιον», ἀλλὰ μᾶλλον μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ δοθῇ ἡ ἐξήγησις εἰς συναισθήματα κυριαρχοῦντα ἤδη ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Ἐσσαρες εἶνε σήμερον αἱ κυριαρχοῦσαι θεωρίαι σχετικῶς μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. 1) Ἡ θεωρία περὶ τοῦ νόμου ὡς ἐσωτερικοῦ (ἐνυπάρχοντος), ὅτι τουτέστιν ἡ ἐν τῇ φύσει τάξις ἐκφράζει τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀληθῶν πραγμάτων τὰ ἑποῖα ὁμοῦ ἀποτελοῦν τὰς ἐν τῇ φύσει ὑπάρξεις. Ὅταν συνεπῶς ἐννοοῦμεν τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων αὐτῶν,

γνωρίζομεν δι' αὐτῆς καὶ τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν σχέσεις. Ἡ ταυτότης εἰς τὴν μορφήν τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων εἶνε οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Ἡ θεωρία αὐτὴ συνοδεύεται ἀναγκαστικῶς καὶ ὑπὸ θεωρίας τινὸς περὶ ἐσωτερικῶν σχέσεων. 2) Ἡ θεωρία περὶ ἐξωθεν ἐπιβεβλημένου νόμου, ἢ ὁποῖα συνεπάγεται αὐτομάτως καὶ μεταφυσικὴν τινα θεωρίαν περὶ ἐξωτερικῶν σχέσεων. Κατ' αὐτὴν ἕνα ἕκαστον πρᾶγμα ἔχει χαρακτῆρα ἴδιον καὶ ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ εἰς ὅλα τὰ πρᾶγματα αὐτὰ εἶνε ἐπιβεβλημένον νὰ ἔλθουν εἰς σχέσεις πρὸς τὰ ἄλλα. Τὸ σχέδιον, ἢ μορφή τῶν σχέσεων τούτων εἶνε οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Ἡ θεωρία αὐτὴ προϋποθέτει κάποιαν θεωρίαν περὶ θεοῦ ἐπιβάλλοντος τοὺς νόμους. 3). Ἡ θετικιστικὴ θεωρία, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ νόμος τῆς φύσεως εἶνε ἡ παρατηρουμένη διατήρησις ἑνὸς σχεδίου ἐν τῇ παρατηρουμένῃ ἀλληλουχίᾳ τῶν πραγμάτων. Ὁ νόμος παρίσταται οὕτως ὡς ἀπλὴ περιγραφή. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει σπουδαιότητα ἀναντίρρητον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας, καὶ 4) ἡ θεωρία περὶ τοῦ νόμου ὡς κατὰ συνθήκην ἐρμηνείας. Θὰ ἐξετάσωμεν τὰς διαφορὰς αὐτῶν καὶ θὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον εἶνε δυνατόν νὰ συμβιβασθοῦν μετὰξὺ τῶν.

Ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος καταφαίνεται ὅτι παρ' αὐτῷ ἐπεκράτει ἡ ἀντίληψις τοῦ νόμου ὡς (ἐνυπάρχοντος) ἐσωτερικοῦ καίτοι ἐν τῷ «Τιμαίῳ» φαίνεται ἀποκλίνων πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιβολῆς, διότι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ δημιουργοῦ ἐπιβάλλοντος τὰ σχέδιά του ἐπὶ τοῦ Σύμπαντος. Ὁ σημιτικὸς καὶ ὁ μωαμεθανικὸς μονοθεϊσμός ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ νόμου ὡς τῆς ἐπιβεβλημένης θελήσεως ἑνὸς Θεοῦ. Τί εἶνε ὁμῶς κατὰ Πλάτωνα ἡ οὐσία τῆς ὑπάρξεως; Τὴν ἀπάντησιν μᾶς τὴν δίδει ὁ «Σοφιστής»: «λέγω δὴ τὸ καὶ ὁποιανοῦν τινα κερκτημένον δύναμιν εἶτ' εἰς τὸ ποιεῖν ἕτερον ὀτιοῦν πεφυκὸς εἶτ' εἰς τὸ παθεῖν καὶ σμικρότατον ὑπὸ τοῦ φαυλοτάτου, κἂν εἰ μόνον εἰς ἄπαξ, πᾶν τοῦτο ὄντος εἶναι· τίθεμαι γὰρ ὄρον ὀρίζειν τὰ ὄντα, ὡς οὐκ ἔστιν ἄλλο τι πλὴν δύναμις»· εἶνε δὲ δυνατόν, ἐρωτᾷ ὀλίγον περαιτέρω, τὸ «παντελῶς ὄν» νὰ μὴ ἔχῃ κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν, μηδὲ νὰ ζῇ καὶ νὰ φρονῇ ἀλλὰ νὰ παραμένῃ ἀκίνητον, σεμνὸν καὶ ἄγιον καὶ νοῦν οὐκ ἔχον; Αὐτὰ εἶνε ἡ καθαρὰ θεωρία τῆς ἐσωτερικότητος. Τὸν συμβιβασμὸν παρὰ Πλάτωνι μετὰξὺ τῆς θεωρίας τῆς ἐσωτερικότητος καὶ τῆς ἐπιβολῆς πραγματοποιεῖ ἡ θεωρία αὐτοῦ περὶ τοῦ χώρου (ὑποδοχῆ, χώρα)· αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ μέσον δι' οὗ τὰ πάντα ἐπικοινωνοῦν μετ' ἀλλήλων. Ἡ ἑλληνικὴ ὁμῶς διάνοια ἐδημιούργησε καὶ ἀντίθετον κοσμολογίαν, τὴν τῆς θεωρίας τῶν Ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου, Ἐπικούρου καὶ Λουκρετίου. Εἰς τὴν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν εἶνε δυνατόν νὰ συγχωνευθοῦν αἱ θεωρίαι τῆς ἐσωτερικότητος καὶ τῆς ἐπιβολῆς, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἡ θεωρία τῶν ἀτόμων εἶνε ἐπιδεκτικὴ συγχωνεύσεως μετὰ τὴν θετικιστικὴν τῆς περιγραφῆς, καίτοι ἡ νεωτέρα περὶ ἀτόμων θεωρία ὡς κυμάτων πλησιάζει μᾶλλον πρὸς τὸν Πλάτωνα. Ἡ θετικιστικὴ θεωρία εἶνε ἡ σήμερον κυριαρχοῦσα εἰς τὰς ἐπιστήμας

δὲν χρησιμοποιεῖται καθόλου εἰς τὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἀσχολεῖται μόνον μὲ περιγραφὴν τῶν γεγονότων καὶ δὲν λέγει τίποτε διὰ τὸ μέλλον· ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἀκριβῶς αὐτὸ θέλει· ζητεῖ ἓνα κανόνα πρὸς πρόβλεψιν τοῦ μέλλοντος διὰ τὴν ὑπάρχουσαν σκόπιμον ἐνέργειαν. Ἀλλὰ δὲν θὰ εἶνε δυνατόν τὴν ὑπάρχουσαν σκόπιμον ἐνέργειαν καὶ καθοδηγήσεις τῆς φαντασίας χωρὶς ποιάν τινα μεταφυσικὴν πάντοτε προϋποτιθεμένην καὶ χωρὶς τὴν ὁποῖαν οὔτε πολιτισμὸς εἶνε δυνατός. Ἡ ἀπλή ἐπιστημονικὴ παρατήρησις δὲν ἀρκεῖ· αὐτὴ ἀφήνει ἀνησυχίαν ἢ ὁποῖα ὠθεῖ περαιτέρω καὶ τῆς γενικῆς περιγραφῆς, πρὸς περιγραφὴν ἐξηγοῦσαν καὶ δικαιολογοῦσαν τὴν θεωρητικὴν ἐπέκτασιν τῶν νόμων πέραν τῶν πραγματικῶς γενομένων παρατηρήσεων. Αὐτὴ ἡ ὠθησις φέρει τὴν ἀμυδραῖαν ἐπενέργειαν ἐπιστήμης καὶ μεταφυσικῆς· αἱ μεταφυσικαὶ θεωρίαι μεταβάλλονται διὰ τὴν ἐξηγήσασθαι τὰ γεγονότα καὶ αἱ ἐξηγήσεις τῆς ἐπιστήμης διαμορφοῦνται κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τὴν λαϊκὴν μεταφυσικὴν. Ἡ τελευταία θεωρία περὶ νόμων τῆς φύσεως εἶνε ἢ τῆς συμβατικῆς, κατὰ συνθήκην ἐρμηνείας· δι' αὐτῆς ἢ ἐλευθέρᾳ θεωρίᾳ (speculation) χρησιμοποιεῖται πρὸς ἐρμηνείαν τῆς φύσεως. Εἰς αὐτὴν διαμορφοῦται σύστημά τι ἰδεῶν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως πίσεως ἀμέσου καὶ λεπτομεροῦς παρατηρήσεως πραγματικῶν γεγονότων.

Αἱ κοσμολογικαὶ θεωρίαι δὲν εἶνε ἔξω τοῦ κύκλου τῶν πρακτικῶν συμφερόντων· διότι αἱ κατευθύνσεις τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως κατὰ τὰς διαφορὰς ἐποχὰς καὶ αἱ συγκρούσεις μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα τῆς ἐκάστοτε διαδεδομένης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων λύσεως τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος. Πόσα ἑκατομμύρια ἀνθρώπων δὲν ἀπέθανον διὰ τὴν μείνουσαν πίστιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἀλλάχ, ἢ τοῦ Βούδα ἢ διὰ λόγους θρησκευτικῶν ἐν γένει; Ὅπωςδὴποτε ἢ διαρκῆς ἐπιδίωξις ἀκριβεστέρων παρατηρήσεων καὶ λεπτομερεστέρων ἐξηγήσεων βασίζεται ἐπὶ ἐξυπακουομένης καὶ προϋποτιθεμένης πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ὑπάρχουν νόμοι κρατοῦντες ἀπολύτως.

Ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία.— Ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως ἢ Ἐπιστήμη καὶ ἢ Φιλοσοφία δὲν εἶνε παρὰ διάφοροι ὄψεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς μεγάλης ἐπιχειρήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καὶ αἱ δύο ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κατανόησιν τῶν καθ' ἕκαστον γεγονότων ὡς ἐκδηλώσεων γενικῶν ἀρχῶν. Τὴν παλαιότεραν διατύπωσιν φυσικοῦ νόμου εὐρίσκομεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι ὅλα τὰ ὑλικά σώματα τείνουν πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς. Βεβαίως ὑπῆρξαν καὶ προηγουμένως ἐνδείξεις εἰς τὴν Αἴγυπτον, Μεσοποταμίαν τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Κίναν ἀλλ' ἢ ἐπιστήμη ὠθουμένη πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ὑπὸ τῆς περιεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Λέγοντες δὲ περιέργειαν ἐννοοῦμεν τὴν ἀκατάσχετον ἐπιθυμίαν τῆς διανοίας μας νὰ κατανοῇ τὰ γεγονότα ποὺ παρουσιάζει ἢ πεῖρα, τὴν ἐπιθυμίαν νὰ διατυπώσωμεν τὰς ἀρχὰς ἐν τῇ ἀφηρημένῃ τῶν μορφῶν. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, αἱ δύο αὐτοὶ σοφοὶ μᾶς δεικνύουν τὰς κυριωτέρας σχέσεις

μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Ὁ Ἀριστοτέλης, χρησιμοποιοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς διακρίσεως καὶ διαιρέσεως πρὸς πρῶτος ὁ Πλάτων εἰσήγαγε, ἔδωκε εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν πρώτην γενικὴν συστηματικὴν ἀνάλυσιν τῶν συμβεβηκότων τῆς φύσεως· τέσσαρας τάξεις διακρίνει: τὰ βάρεα σώματα τείνοντα πρὸς τὰ κάτω, τὰ στοιχεῖα ἐκείνα τὰ ὀποῖα, ὡς ἡ φλόξ, τείνουν πρὸς τὰ ἄνω καίτοι εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς· τοὺς ἀστέρας καὶ πλανήτας οἱ ὅποιοι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς τῶν εἶνε εἰς τοὺς οὐρανούς μὴ ὑποκείμενοι εἰς φθορὰν καὶ τελευταῖον τὴν Γῆν, κέντρον τοῦ Σύμπαντος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁποῖαν προσδιορίζονται ἅλα τὰ λοιπά. Τὸ σύστημα εἶνε σαφὲς ἐπιβεβαιούμενον διαρκῶς ὑπὸ τῆς πείρας καὶ ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ καὶ ἀφετηρία ἄλλων τῶν μετέπειτα ἐπιστημῶν. Τὸ ὅλον ἔργον τοῦ δεικνύει πῶς μία φιλοσοφικὴ θεωρία καὶ ἀπόψις μεταβάλλεται εἰς ἐπιστημονικὴν μέθοδον. Εἰς κάθε ἐπιστήμην εὐρίσκομεν ὅτι αἱ θεμελιώδεις γνώσεις τῆς εἶνε ἀπλῶς αἱ εἰδικοποιήσεις τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων αἱ ὅποια ἀποτελοῦν τὸ βάθος, τὸ φόντο τῆς διανοήσεως ὠρισμένης τινός ἐποχῆς. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπόψεις αὗται ἔχουν ἀνάγκην συναρμολογήσεως ἄλλως θὰ εἶνε ὡς ἀστραπιαῖαι ἀναλαμπαὶ πρὸς τὰ λησμονοῦνται ἀμέσως. Ὅπως δὲ ὅμως φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη ὑποβροθίζονται ἀμοιβαίως. Πόσον διάφορος ἀπὸ τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶνε ἡ εἰσφορὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ποτὲ δὲν εἶνε τόσο σαφῆς καὶ κατηγορηματικὸς ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ δίδει πάντοτε λαβὴν εἰς ἀμφισβητήσεις. Ἴδου αἱ κυριώτεραι ἔννοιαι πρὸς ἑξάγονται ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ: Αἱ Ἰδέαι, τὰ φυσικὰ στοιχεῖα, ἡ ψυχὴ, ὁ ἔρως, ἡ ἁρμονία, αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις καὶ ὁ χῶρος. Ἐνῶ ὅμως τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους εἶνε ἤδη διὰ παντὸς νεκρόν, αἱ ἔννοιαι τοῦ Πλάτωνος εἶνε καὶ σήμερον τόσο σπουδαῖαι δι' ἡμᾶς ὅσον ἦσαν καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης των ἐμφανίσεως.

Μεταξὺ τούτων ἰδιαιτέρως αἱ ἔννοιαι τῆς ἁρμονίας καὶ τῶν μαθηματικῶν σχέσεων εἶνε αἱ εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀκόμη γενικωτέρας φιλοσοφικῆς ἐννοίας, τουτέστι τῆς γενικῆς συσχετίσεως τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία μεταβάλλει τὴν πεικίλιαν τῶν πολλῶν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἐνός. Αὐτὴν δὲ τὴν κοινότητα τῶν ὄλων καὶ συσχετίσιν ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων χῶρον (ὑποδοχὴν). Τὴν ἐννοίαν αὐτὴν ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει ὡς σκοτεινὴν καὶ δύσκολον, τὴν σήμερον δὲ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εὐρίσκεται πλησιέστερον παρά ποτε πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ χῶρου εἰς τὸν ὁποῖον ἐφαρμόζεται τελείως ἡ νεωτέρα θεωρία τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς περὶ χῶρου καὶ χρόνου. Αἱ αὐτόχρομα προφητικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν παράδειγμα καὶ ἄλλης σπουδαίας λειτουργίας τῆς φιλοσοφίας· διεγέρει τουτέστι τὸ ἐνδιαφέρον διὰ θέματα πολὺ ἀπέχοντα ἀκόμη ἀπὸ τὴν κατανόησίν μας περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. Ἐπὶ αἰῶνας ἐθεώρουν τὰς μαθηματικὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος ὡς καθαρὸν μυστικισμόν, ἐνῶ εἶνε τὸ προῖόν μιᾶς μεγαλοφυΐας πρὸς βυθισμένην συλλο-

γίξεται τὸ μέλλον, μᾶς διανοίας ποὺ ἐρευνᾷ ἓνα κόσμον μυστηρίων. Αἱ πρόοδοι ὅμως τῆς ἐπιστήμης ἐδικαίωσαν τὰς Πλατωνικὰς θεωρίας περὶ ἁρμονίας καὶ μαθηματικῶν σχέσεων. Καίτοι ὀμιλοῦμεν περὶ καθ' ἕκαστον πραγμάτων ὡς ἐὰν ὅλα αὐτὰ νὰ ἠδύναντο νὰ ὑπάρξουν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων καὶ μίαν μόνην στιγμὴν, δὲν εἶνε δὲ καὶ δυνατὸν μεταχειριζόμενοι τὸν ἑναρθρὸν λόγον νὰ μὴ περιπέσωμεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο, πράγματι κανένα ἐξ αὐτῶν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῆῃ χωρὶς τὸ περιβάλλον του. Αὐτὸ εἶνε μίᾳ ἀναγκαία καὶ σιωπηρὰ καὶ μὴ συνειδητὴ προϋπόθεσις, βεβαιωτέρα ἀπὸ οἰανδήποτε ἐπιστήμην. Αἱ ἐπιστημονικαὶ μας θεωρίαι ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν διαγύτων μεταφυσικῶν ἐννοιῶν τῆς ἐποχῆς μας. Αἱ πραγματικαὶ παρατηρήσεις ἐπιδρῶν ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τούτων, καὶ αὐταὶ πάλιν ἐπηρεάζουν τὰς πρώτας.

Ἀπόδειξις τούτων εἶνε ἡ γέννησις τῆς νεωτέρας κοσμολογίας· αἱ ἐπιστήμαι κατὰ τὴν πρόδόν των εἰσῆγον νέας ἰδέας αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τέλος ἀπετέλεσαν σύνολον ἰδεῶν πρὸς τὰς ὁποίας ἡ μεσαιωνικὴ κοσμολογία τοῦ Νεύτωνος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῆ. Τὴν ἀρχὴν ἔκαμεν ἡ θεωρία τῶν κυμάνσεων τοῦ φωτός, τὸ δὲ τέλος ἡ θεωρία τῶν κυμάνσεων τῆς ὕλης. Ἰδού ἡ οὐσιώδης ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν γενικωτάτων ἐννοιῶν αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς τὴν βάσιν τῆς νεωτέρας φυσικῆς καὶ τῆς φυσικῆς τοῦ Νεύτωνος, διαφορὰ ἡ ὁποία ἔφερε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς τελευταίας. Ἡ φυσικὴ τοῦ Νεύτωνος βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτήτου ἀτομικότητος κάθε τμήματος ὕλης τὸ ὅποτον εἶνε οὕτω ἐπιδεκτικὸν πλήρους περιγραφῆς ἀνεξαρτήτως πάσης ἀναφορᾶς πρὸς οἰονδήποτε ἄλλο μῶριον ὕλης. Κατὰ τὴν νεωτέραν φυσικὴν ἕκαστον φυσικὸν ἀντικείμενον ποὺ ὀνομάζομεν ἀστέρα, πλανήτην, μῶριον, ἠλεκτρόνιον, πρῶτον ἢ quantum ἐνεργείας ἀνάγκη νὰ νοηθῆῃ ὡς μεταβολὴ τῶν συνθηκῶν ἐντὸς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου ἐκτεινομένων καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν. Βεβαίως ὑπάρχει ἓνα κέντρον, μία ἐστία τὴν ὁποίαν ἀποκαλοῦμεν συνήθως ἀντικείμενον, ἡ ἐνέργεια ὅμως τῆς ἐστίας αὐτῆς διαχέεται πέραν αὐτῆς μὲ γνωστὴν ταχύτητα μέχρι τῶν ἀποστάτων περάτων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Οὕτω λοιπὸν τὸ φυσικὸν συμβεβηκὸς εἰς οἰονδήποτε σημεῖον τοῦ χώρου καὶ χρόνου εἶνε ἡ σύνθεσις τῆς σημασίας ποὺ ἔχουν διὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ αἱ φυσικαὶ ὑπάρξεις ὁλοκλήρου τοῦ Σύμπαντος. Ἡ πλήρης ὑπαρξις ὅμως δὲν εἶνε σύνθεσις μαθηματικῶν τύπων ὡς τοιούτων ἀλλὰ εἶνε συγκεκριμένη σύνθεσις πραγμάτων ἐκδηλούντων τοὺς τύπους τούτους· εἰς αὐτὴν εὐρίσκονται συγφασμένα ποιοτικὰ καὶ ποσοτικὰ στοιχεῖα. Ἰὶ εἶνε ὅμως τὸ πλήρες γεγονός τὸ «παντελῶς ὄν;» Αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας μας περὶ τῆς φύσεως τῆς πραγματικότητος. Καὶ οὕτω φθάνομεν πάλιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Πλάτων διησθάνθη καὶ προσέμαντευσε τοὺς ἑπτὰ κυριωτέρους παράγοντας ποὺ εἶνε συγφασμένοι εἰς τὰ γεγονότα: Ἰδέαι, Φυσικὰ Στοιχεῖα, Ψυχὴ, Ἔρως, Ἄρμονία, Μαθηματικαὶ σχέσεις, Χῶρος (ὑποδοχὴ). Αἱ σημεριναὶ θεωρίαι προσπαθοῦν νὰ διατυπώσουν ἀνάλογα στοιχεῖα ἐν τῇ συνθέσει τῆς φύσεως.

Γ'. Φιλοσοφία.—Εἰς τὸ Τρίτον Μέρος τὸ περὶ φιλοσοφίας πραγματευόμενον ἐκτίθενται πρωτίστως καὶ ἀναλύονται διάφοροι ἔννοιαι ἀπαράιτητοι διὰ τὴν γνῶσιν τὴν ὁποῖαν ἐπιζητοῦν οἱ φιλόσοφοι. Μεταξὺ τῶν σπουδαιότερων εἶνε αἱ ἔννοιαι «ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον» ἔννοιαι αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν τὸ θέμα πολλῶν ἀμφισβητήσεων. Αἱ δύο αὗται ἔννοιαι εἶνε ἔννοιαι συναναφορικαὶ καὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν βᾶσιν πάσης γνώσεως· ἡ ἀμειβαία δὲ ἐπ' ἀλλήλων ἐνέργεια εἶνε ἡ οὐσία ἐξ ἧς διαμορφοῦνται τὰ ἀτομικὰ ἐκεῖνα ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν μόνην πραγματικότητα τοῦ Σύμπαντος. Ἡ πρώτη ἀφετηρία αὐτῆς εἶνε ἡ αἰσθησις καὶ διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κεφαλαίου τοῦ θέτει γνωστὸν τοῦ «Θεαιτήτου» χωρίον ἔχον οὕτω . . . Ἐπὶ τὸ παρὸν ἐκάστῳ πάθος, ἐξ ὧν αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ κατὰ ταύτας δόξαι». ¹⁾ Ἡ γνῶσις ἐπαληθεύεται διὰ τῆς ἀμέσου ἐποπτικῆς παρατηρήσεως· ἔχομεν ἄρα ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις ἢ ἀντίληψιν (perception). Τὰς ἐντυπώσεις ταύτας λαμβάνομεν διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων μας ὄργάνων. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι διὰ τῶν αἰσθητηρίων μεταβιβάζονται ἐντὸς ἡμῶν προϋπάρχοντα πράγματα ὡς δεδομένα. Σημαίνει τοῦναντίον ὅτι εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν περιλαμβάνεται καὶ παράγων ἐνεργείας ὁ ὁποῖος εἶνε καὶ ἡ αἰτία διὰ τὴν γένεσιν τοῦ συμβεβηκότος. Τὸν παράγοντα τοῦτον ὁ κ. Whitehead ἀποκαλεῖ «δημιουργικότητα». Τὰ ἀντικείμενα εἶνε παράγοντες τοῦ συμβεβηκότος οἱ ὁποῖοι λειτουργοῦν εἰς τρόπον ὥστε νὰ δηλοῦται δι' αὐτῶν ὅτι τὸ προκαλούμενον συμβεβηκὸς περιλαμβάνει καὶ ὁλόκληρον σύμπαν πραγμάτων ὑπαρχόντων πέραν αὐτοῦ. Ἐπὶ τὸ ἐκάστοτε συμβεβηκὸς εἶνε ἐν ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων περιλαμβάνον ὁμοῦ καὶ ταῦτα. Ἡ συνείδησις εἶνε ἡ ἔμφασις ἢ ὁποῖα τίθεται ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῆς γενομένης μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τούτων. Ἡ θεωρία αὕτη τῆς εὐρυτέρας ἐννοίας τῆς ἀντιλήψεως εἶνε δυνατὴ κατὰ τὸν συγγραφέα μόνον ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι εἶνε δυνατὴ καὶ ἀντίληψις μὴ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ὀρμωμένη. Λέγων τοῦτο ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐννοεῖ νὰ εἰσαγάγη καμμίαν ἐξωτερικὴν δύναμιν, ὡς εἶνε ἡ διαίσθησις τοῦ κ. Bergson. Τοῦτο καθίσταται καταφανὲς ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων του καὶ ἐκ τῶν παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα ἀναφέρει πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας του περὶ ὑπάρξεως τριαύτης μὴ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως. Ὡς πρῶτον παράδειγμα ἀναφέρει τὴν γνῶσιν ποῦ ἔχομεν τοῦ ἰδίου ἡμῶν ἀμέσου παρελθόντος· ὄχι τὴν ἀνάμνησιν ποῦ ἔχομεν τῶν πρὸ μιᾶς ἡμέρας ἢ ὥρας συμβάντων, ἀλλὰ τοῦ πρὸ δευτερολέπτου ἢ κλάσματος τοῦ δευτερολέπτου παρελθόντος μας. Τὸ ἕτερον παράδειγμα εἶνε τὸ τῆς ταυτότητος τῆς προσωπικότητός μας. Ἐχομεν καὶ εἰς τὰς δύο περι-

1) Ἡ λέξις «πάθος» παρὰ Πλάτωνι ἀποδίδει ἀκριβῶς τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χρησιμοποιουμένην λέξιν experience ἐν τῇ ἐννοίᾳ συμβεβηκὸς ὑποκειμενικοῦ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀκόμη λάβει κανένα ἰδιαίτερον χαρακτηρισμόν.

πτώσεις μίαν ἀδιάκοπον συνέχειαν μεταξὺ τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς τοῦ ἀμέσως παρελθόντος συμβεβηκότος καὶ τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβανόμεθα αὐτὸ ἐν τῇ γενέσει τοῦ νέου συμβεβηκότος.

Εἰς τὴν φυσικὴν τὸ φυσικὸν συμβεβηκὸς θεωρεῖται ὡς τόπος ἐνεργείας, αἱ δὲ ποιοτικαὶ διαφοραὶ ἀφοροῦν τὸν τρόπον τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς μεταδιδάσεως τῆς ἐνεργείας ταύτης. Αἱ νεώτεροι θεωρίαι τῆς φυσικῆς (quantia) ἐτόνισαν περισσότερο τὸν ἀτομιστικὸν καὶ διακεκριμένον χαρακτήρα τῶν συμβεβηκῶτων. Ἀποτέλεσμα τούτων εἶνε ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ δύο ἀντίθετοι χαρακτήρες. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ εἰς τὰ συμβεβηκῶτα ποὺ ἔχουν ὡς τρόπον ὑπάρξεως τὸν ἄνθρωπον: εἰς τὸ συνεχές τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς θὰ προστεθῇ ὁ κεχωρισμένος καὶ διακεκριμένος ἰδιάζων χαρακτήρ τῶν διαφόρων συμβεβηκῶτων. Καὶ οὕτω θὰ ἔχομεν ὡς τελικὸν συμπέρασμα ὅτι τὸ αἶσθημα τῆς ταυτότητος τῆς προσωπικότητός μας τὸ ὁποῖον εἶνε διάχυτον εἰς ὅλα τὰ συμβεβηκῶτα μας δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἓνα εἰδικὸν τρόπον ἐνότητος ἐντὸς τῆς γενικῆς ἐνότητος τῆς φύσεως. Ἡ ἐνότης τῆς προσωπικότητος εἶνε πρόβλημα τὸ ὁποῖον κανὲν φιλοσοφικὸν σύστημα δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀγνοήσῃ. Τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα τοῦτο θεωρίαν τοῦ ὁ κ. Whitehead ἐκθέτει παραφράζων γνωστὸν χωρίον τοῦ «Θεαιτήτου» τοῦ Πλάτωνος (κεφ. 48 καὶ ἑ.) ὅπου οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ χώρου (ὑποδοχή, χώρα). Ἡ ἐνότης τῆς προσωπικότητος εἶνε, λέγει, τὸ πρᾶγμα ποὺ δέχεται ὅλα τὰ παθήματα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως: εἶνε ἡ τροφὸς ὅλων τῶν παροδικῶν μορφῶν τῆς ζωῆς καὶ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῶν ἀντικειμένων ποὺ εἰσέρχονται εἰς αὐτήν, ἀλλάζον ἐκάστοτε χαρακτήρα. Ὡς ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔχει ἰδίαν μορφήν, καὶ ὀρθῶς θὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀόρατον, ἄμορφον καὶ τὰ πάντα δεχόμενον. Τὴν στάσιν τοῦ ἀπέναντι τοῦ δυϊσμοῦ ἢ τοῦ μονισμοῦ καθορίζει ὁ συγγραφεὺς διὰ τῆς ἐξῆς περικοπῆς: Τὸ σύμπαν δὲν εἶνε οὔτε μόνον φυσικὸν οὔτε μόνον πνευματικόν, οὔτε εἶνε ἀπλῶς ἐν μὲ πολλὰς δευτερευούσας καὶ ἐξαρτωμένας φάσεις: διότι εἶνε ἐν τέλειον στατικὸν γεγονὸς ὅπου ἢ ἀλλοίωσις, ἢ μεταβολὴ εἶνε ἀπλῆ ἀπάτη. Τὸ Σύμπαν ἔχει δυϊκὸν χαρακτήρα διότι εἶνε παροδικὸν καὶ αἰώνιον, διότι ἐκάστη πραγματικότης εἶνε καὶ φυσικὴ καὶ πνευματικὴ, διότι ἐκάστη πραγματικότης ἀπαιτεῖ καὶ ἀφηρημένον χαρακτήρα, διότι ἐκαστον συμβεβηκὸς συνενώνει τὴν τυπικὴν ἀμεσότητά του πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἑτερότητα. Τὸ Σύμπαν εἶνε πολλὰ διότι δύναται νὰ ἀναλυθῇ ἐντελῶς καὶ τελείως εἰς πολλὰς τελικὰς πραγματικότητας (τὰ res verae τοῦ Καρτεσίου). Τὸ Σύμπαν εἶνε ἐν λόγῳ τῆς παγκοσμίου ἐσωτερικότητος. Ὑπάρχει συνεπῶς ἓνας δυϊσμὸς ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἀντιθέσει μεταξὺ ἐνότητος καὶ πολλαπλότητος: εἰς ὀλόκληρον τὸ σύμπαν βασιλεύει ἡ ἐνότης τῶν ἀντιθέτων ἢ ὁποῖα εἶνε ἡ αἰτία τοῦ δυϊσμοῦ.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ παρελθόντα συμβεβηκῶτα περιλαμβάνονται εἰς συμβεβηκῶτα τὰ ὁποῖα εἶνε μέλλοντα ὡς πρὸς

αὐτά. Ἀνάγκη ὅμως νὰ διαλευκανθῆ ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ὑπάρχει ἡ ἐσωτερικότης αὕτη. Λέγοντες ὅτι τὸ μέλλον δὲν εἶνε ξένον πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἐννοοῦμεν τὸ ἀπώτερον μέλλον, μετὰ πολλὰ ἔτη καὶ πολλοὺς αἰῶνας. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἄμεσον μέλλον τὸ πρᾶγμα γίνεται εὐκόλως καταφανές. Ἐκάστη παρερχομένη στιγμή εἶνε μετάβασις ἀπὸ τοῦ παρελθόντος εἰς τὸ μέλλον. Τὰ μέλλοντα οὐχ ἦττον συμβεβηκότα ὡς ἰδιαίτεροι πραγματικότητες μετὰ τὴν ἀπόλυτόν των πληρότητα, εἶνε ἀνύπαρκτα εἰς τὸ παρὸν. Θὰ εἶνε ἄρα παρόντα ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν, τουτέστιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς διαδικασίας αὐτοσυμπληρώσεως ἐκάστου εἰδικοῦ πραγματικοῦ συμβεβηκότος ὡς ἐξῆς: Ὁ ζῶν ὄργανισμός, ὁ ἄνθρωπος παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὰ παρελθόντα συμβεβηκότα ἡ ἀντίδρασις τοῦ ἐγένετο καθ' ὠρισμένον τύπον καὶ συμπεραίνει ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν μελλόντων τοιούτων ἡ ἀντίδρασις θὰ λάβει τὸν αὐτὸν τύπον, τὴν αὐτὴν μορφήν, ἐξ οὗ γεννᾶται ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀναμονή, ἔχουσα τὰς ρίζας τῆς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ὄργανισμοῦ, ὅπως ἐπέλθῃ ὠρισμένον ἐπιθυμητὸν γεγονός. Ἡ ἀναμονὴ αὕτη καὶ ἐπιθυμία ὀφειλομένη εἰς πνευματικούς παράγοντας ἀποτελεῖ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὸ μέλλον εὐρίσκεται ἐν τῷ παρόντι. Τὸ μέλλον ἄρα εἶνε ἡ σχέσις πρὸς τὸ παρὸν ὡς ἀντικείμενον διὰ ἓν ὑποκείμενον, ἔχει τουτέστι ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν ἐν τῷ παρόντι, δὲν ἔχει ὅμως ἰδίαν πραγματικότητα ἀνεξάρτητον τῆς τοῦ παρόντος.

Σύγχρονα γεγονότα λέγονται ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συμβαίνουν χωρὶς νὰ ὑφίσταται μεταξὺ αὐτῶν σχέσις αἰτιότητος· οὐχ ἦττον ἐπειδὴ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον εἶνε κοινὸν ὑπάρχει ἔμμεσος συσχέτισις καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων συμβεβηκότων. Οἰαδήποτε σειρά ἢ σύστημα πραγματικῶν συμβεβηκότων εἶνε ἡνωμένα διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐσωτερικότητος τῶν συμβεβηκότων, τῶν μὲν ἐντὸς τῶν δέ. Τὰ οὕτω εἰς ἐνότητα ἰσχυρασμένα συμβεβηκότα λέγομεν ὅτι ἀποτελοῦν δεσμόν. Ὑπάρχουν πολλοὶ τύποι τοιούτων δεσμῶν ἦτοι: κοινωνίαι, πρόσωπα, διαρκοῦντα ἀντικείμενα, σωματικαὶ οὐσίαι, ζῶντες ὄργανισμοί, γεγονότα, μετὰ διαφορὰς ἀποχρώσεις. Κατ' οὐσίαν πρόκειται μᾶλλον περὶ κοινωνιῶν καὶ συνθέσεως κοινωνιῶν, ἦτοι ἐκάστη κοινωνία περιλαμβάνει κατωτέρου βαθμοῦ κοινωνίας. Εἰς τὴν φύσιν παρατηροῦμεν διάφορα χάσματα τὰ ὁποῖα ὅμως δυνάμεθα νὰ ἐξαφανίσωμεν. Παραδ. χάριν μεταξὺ στερεῶν καὶ ὑγρῶν ὑπάρχει χάσμα καὶ ὅμως βλέπομεν ὅτι διὰ τῆς θερμότητος εἶνε δυνατόν τὸ στερεὸν σῶμα νὰ προσλάβῃ τὴν ὑγρὰν κατάστασιν καὶ ὑστερον τὴν ἀερώδη. Ἐν τοιοῦτον χάσμα εἶνε καὶ τὸ μεταξὺ τῶν ζώντων καὶ τῶν μὴ ζώντων σωμάτων καὶ ὅμως κατερχόμενοι τὴν κλίμακα τῶν ζώντων ὄργανισμῶν φθάνομεν μέχρι τοῦ ὁρίου τῶν ἐστερημένων ζωῆς. Ἐξ ἄλλου αἱ λειτουργίαι τῆς ἀνοργάνου ὕλης παραμένουν ἀκέραιαι, ἐντὸς τῶν λειτουργιῶν τῆς ζώσης ὕλης. Φαίνεται, λέγει ὁ συγγραφεύς, ὅτι εἰς τὰ σώματα τὰ ὁποῖα εἶνε προφανῶς ζῶντα θὰ συνετελέσθη τοιαύτη τις διάταξις ἢ ὁποῖα νὰ ἀνήγαγεν εἰς κυριαρχικὴν θέσιν ὠρισμένας λειτουργίας ὑπαρχούσας ἐντὸς τῶν πρωταρχικῶν

συμβεβηκότων. Εἰς τὴν νεκρὰν ὕλην αἱ λειτουργίαι αὗται θὰ ἐξουδε-
τερώσουν ἀλλήλας ἐνῶ εἰς τὴν ζῶσαν τοιαύτην παρεμβαίνει ἡ ὀρ-
γανωμένη διάταξις καὶ ἀποκτοῦν σπουδαιότητα αἱ λειτουργίαι αὗται
αἱ ὅποια εἶνε πνευματικαί.

Φαινόμενον καὶ πραγματικότης. Τὸ ἀντικειμενικὸν περιεχό-
μενον ἐνὸς συμβεβηκότος δυνατὸν νὰ ἔχη ἓνα ἐκ τῶν δύο ἀντιθέ-
των χαρακτηρηστικῶν νὰ εἶνε πραγματικότης ἢ φαινόμενον. Ἡ
ἀντίθεσις μεταξὺ φαινομενικότητος καὶ πραγματικότητος δὲν εἶνε
ἡ μόνη ἀντίθεσις ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ πείρα οὔτε καὶ ἡ σπουδαιο-
τέρα ἀπὸ μεταφυσικῆς ἀπόψεως, εἶνε ὁμως ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν
καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἤδη ἀπεδόθη μεγαλειτέρα σημασία (σπουδαιο-
τερα εἶνε αἱ ἀντιθέσεις : φύσις (ὕλη) καὶ πνεῦμα ἢ ἀντικείμενα τῶν
αἰσθήσεων καὶ ὑποκειμενικαὶ μορφαὶ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῶν). Τὸ πρῶ-
τον στάδιον εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν περιεχόμενον ἐνὸς συμβεβηκότος εἶνε
ὁ πραγματικὸς προὔπαρχων κόσμος ὡς δεδομένον τοῦ συμβεβηκότος·
ἀπὸ αὐτὴν ἀρχίζει τὸ δημιουργικὸν στάδιον. Τὸ δεῦτερον στάδιον ἐπέρ-
χεται ὅταν προστεθοῦν οἱ πνευματικοὶ παράγοντες· τὸ φαινόμενον
(appareance) εἶνε τὸ προϊόν τῆς ἐνεργείας τοῦ πνευματικοῦ πόλου κατὰ
τὴν ὁποίαν αἱ ποιότητες καὶ ἡ διάταξις τοῦ δεδομένου φυσικοῦ κόσμου
ὑφίστανται μεταβολήν. Γενικὴ μεταφυσικὴ ἀρχὴ ἡ ὁποία νὰ ὀρίξῃ γε-
νικῶς πῶς τὸ φαινόμενον διαφέρει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρ-
χει. Ὅλαι μᾶς αἱ πληροφορίες ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀφοροῦν τὸ
σύμπαν μᾶς καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ζωὴν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ζώντων ὀργανι-
σμῶν. Ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι κοινῶς πιστεύεται τὸ πνευματικὸν μέρος εἶνε
παράγων ἀπλοποιήσεως, δι' αὐτὸ καὶ ὅ,τι φαίνεται εἶνε ἀπλοποιημένη
ἐκδοσις τοῦ πραγματικοῦ· τὸ ζήτημα δὲ εἶνε πῶς πραγματοποιεῖται
ἡ ἀπλοποίησις αὐτὴ εἰς τοὺς ζῶντας ὀργανισμούς. Παράδειγμα τῆς
ἀπλοποιήσεως αὐτῆς ἔχομεν ἐάν θεωρήσωμεν μίαν κοινωνίαν ὡς ἐνό-
τητα ἔχουσαν ὡς χαρακτηρηστικὸν ἰδιότητος ἀνηκούσας εἰς τὰ καθ'
ἕκαστον μέλη της καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν. Χρειαζόνται διάφοροι ἀφαι-
ρέσεις διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, πάντως εἰς τὸ σύνολον
αὐτὸ αἱ ἰδιότητες παρίστανται ὡς παθητικόν τι ἐνῶ ἡ ἐνέργεια ἀνήκει
εἰς τὰ ἄτομα. Ἐν τῇ μεταφορᾷ ταύτῃ ἰδιότητός τινος ἀπὸ τῶν πολλῶν
ἀτόμων εἰς τὴν ἐνότητα ὁ συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ «μετατροπὴν» (trans-
mutation)· ὡς τὸ σημαντικώτερον δὲ παράδειγμα τοιαύτης μετατροπῆς
θεωρεῖ ἐκείνην ποὺ πραγματοποιοῦν αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις.
Ὁ ἀποφασιστικὸς παράγων τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεων εἶνε ὁ
ἐγκέφαλος ἢ δὲ λειτουργία τούτου ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν προηγουμένων
λειτουργιῶν τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ σώματος. Ἀμα ἔχομεν τὰς ἀπαι-
τούμενας σωματικὰς λειτουργίας θὰ ἔχωμεν καὶ ἀντιλήψεις ἐκ τῶν
αἰσθήσεων. Ἡ τελικὴ ὁμως σύνθεσις τῶν ἐντυπώσεων τούτων ἀνήκει
εἰς τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία τὸν ποιοτικὸν καὶ αἰσθηματικὸν αὐτῆς χαρα-
κτῆρα ἀποδίδει εἰς τὰ ἔξω αὐτῆς ἀντικείμενα. Αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων
ἐντυπώσεις ποτὲ δὲν ὑπάρχουν ἐν ἀπολύτῳ καὶ ἐννοιολογικῇ ἀπομο-

νώσει· εἰς τὴν πραγματικότητα συνοδεύονται πάντοτε ὑπὸ «ἐρμηνείας»· ὅλαι μας αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις, καὶ συνήθειαι μας προϋποθέτουν τὴν «ἐρμηνείαν» αὐτήν. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἰς τὸ παρὸν συμβεβηκὸς ὑπάρχει καὶ τὸ παρελθόν. Μὲ ἄλλας λέξεις δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τὸν σύγχρονον κόσμον ὡς προϊόν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ ὡς προϊόν ἐνεργειῶν ποῦ προέρχονται ἐκ τοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς προϋπόθεσις τόσον ἐκείνου ὅσον καὶ τοῦ ἐν τῷ παρόντι ἀντιλαμβανομένου. Αἱ ἐνέργειαι ἐκεῖναι ἀνήκουν πρωτίστως εἰς τὸ παρελθόν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ μακρύτερον ἀκόμη εἰς τὸ παρελθόν τοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου λειτουργεῖ τὸ σῶμα.

Ἡ μέθοδος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἐκάστη φιλοσοφικὴ θεωρία προδιαγράφει καὶ τὴν μέθοδον ποῦ θὰ χρησιμοποιήσῃ· ἡ δὲ στενὴ συσχέτισις θεωρίας καὶ μεθόδου προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις τῶν συμβεβηκόντων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θεωρίας, ἡ ὁποία ἰσχύει κατὰ τὴν σχετικὴν συζήτησιν καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ἀποδεικτικῆς ἰσχύος. Διὰ τοῦτο καὶ προκειμένου νὰ κρίνωμεν μίαν οἰανδήποτε θεωρίαν δὲν θὰ ἐρωτήσωμεν ἐὰν εἶνε ἀληθὴς ἢ ψευδὴς ἀλλὰ θὰ ἐξετάσωμεν ποῖος εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς καὶ ἐὰν ἐπιτυχᾶναι αὐτὸν ἢ ὄχι. Τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν ὡς τὴν προσπάθειαν τῆς διαμορφώσεως λογικοῦ, συνεποῦς, ἀναγκαίου συστήματος γενικῶν ἰδεῶν δυναμένου νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς πείρας μας δηλαδὴ νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὰ τὸν χαρακτήρα εἰδικῆς περιπτώσεως τοῦ ὅλου συγκροτήματος. Θὰ περιλάβῃ συνεπῶς ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον μίαν «χρήσιμον ὑπόθεσιν», ἐν ἧ ἑλλείψει τῆς ὁποίας δὲν εἶνε δυνατὴ πρόοδος. Ἡ πρόοδος διὰ τῆς «ὑποθέσεως» συντελεῖται πρῶτον μὲν διὰ τῆς πρόοδου τῶν λεπτομερειακῶν γνώσεων καὶ δεύτερον διὰ τῆς βελτιώσεως τῆς «ὑποθέσεως» ὡς ἐκ τῶν συνεπειῶν τῶν πρώτων παρατηρουμένων ἀνωμαλιῶν κατὰ τὴν κρατοῦσαν θεωρίαν—Τὸ μέγα δυστύχημα τῆς φιλοσοφίας ἦτο τὸ δόγμα ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς «χρησίμου ὑποθέσεως» τῆς ἦσαν σαφεῖς, φανεραὶ καὶ ἀνεπίδεκτοι μεταβολῆς. Ἡ ἀντίδρασις εἰς τὸ δόγμα τοῦτο ἐξεδηλώθη ὡς ἀπόκρουσις οἰασδήποτε μεθόδου· καὶ τὰ δύο εἶνε ἐξ ἴσου βλαβερά.

Μέθοδος εἶνε ὁ τρόπος τοῦ χειρίζεσθαι τὰ δεδομένα, τὰς ἀποδείξεις. Γενικῶς ἐθεωρεῖτο ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν τῶν νεωτέρων χρόνων συνίστατο καὶ τὸ ὅτι ἐκεῖνοι ἐξήταζον τὰ πράγματα ἀντικειμενικῶς ἐνῷ οἱ νεώτεροι λαμβάνουν ὡς ἀφετηρίαν τὸ ἐξετάζον ὑποκείμενον. Ἡ πραγματικὴ διαφορὰ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἠρώτων· τί γινώσκωμεν ἐνῷ οἱ νεώτεροι ἐρωτοῦν, τί δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν. Ἡ δευτέρα αὕτη μέθοδος προϋποθέτει ὅτι εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συγκεντρώσωμεν τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν μας συμβεβηκόντων διὰ νὰ καθορίσωμεν τὰ δεδομένα συστατικὰ στοιχεῖα τῆς πείρας ἀνεξαρτήτως τῶν ὑποκειμενικῶν μας ἀντιδράσεων. Ἡ θεωρία αὕτη εἶνε πεπλανημένη· Πρῶτον διότι δέχεται ὀλίγας καὶ ὠρισμένας γραμμάς ἐπικοινωνίας μας μὲ τὸν ἐξωτερικόν

κὸν κόσμον δηλ. τὰ πέντε αἰσθητήρια ὄργανά μας. Ἀλλὰ ἡ πείρα τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ συντελεῖται δι' ὀλοκλήρου τοῦ ζῶντος σώματός του ὡς συνόλου καὶ εἶνε δύσκολον νὰ καθορίσωμεν ποῦ τελειώνει τὸ σῶμα καὶ ποῦ ἀρχίζει ὁ φυσικὸς κόσμος. Δεύτερον διότι θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως εἶνε ὁ μόνος τρόπος ἐξετάσεως τῆς πείρας. Καὶ αὕτη ἡ ψυχολογία τὴν ἔχει ἤδη ἀπαρνηθῆ τὴν θεωρίαν αὐτήν, ἰδίᾳ διότι ἀποκλείει τὸ ἐσωτερικὸν συναίσθημα τῆς συμμετοχῆς εἰς ταύτην τοῦ σώματός μας. Καὶ ὁμοίως κανενὸς εἶδους ἐπίδρασις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραγκωνισθῆ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν στοιχείων τῆς πείρας.

Τὰ στοιχεῖα τῆς βεβαιότητος τὰ ἀρυσόμεθα ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν πράξιν. Ἡ προσήλωσις ὁμοίως εἰς τὰς γλωσσικὰς ἐκφράσεις παρεπλάγησε πολλάκις τοὺς φιλοσόφους· διότι καὶ ἀτελείας ἔχει ἡ γλῶσσα καὶ αἱ διὰ τῆς γλώτσης ἐκφράσεις ἐννοιῶν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀκολουθοῦν τὰς προόδους τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ περιγραφικὴ γενικότης εἶνε ἡ κυριώτερα μέθοδος τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ χρησιμοποίησει τῶν ἀποδείξεών της, δηλ. ἡ φιλοσοφικὴ γενικότης ἐξαίρει ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ἔχοντα διαρκῆ σπουδαιότητα παραλείπουσα τὰ δευτερεύοντα καὶ φευγαλέα τοιαῦτα. Εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἔχομεν ἄνοδον ἐκ τοῦ καθ' ἕκαστον γεγονότος εἰς τὸ γένος. Ἡ φιλοσοφία εἶνε κατὰ ταῦτα ἡ ἄνοδος εἰς τὰς γενικότητας πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ κατανοήσωμεν τοὺς δυνατοὺς αὐτῶν συνδυασμοὺς. Ἡ ἀνακάλυψις νέων γενικοτήτων αὐξάνει τὴν γονιμότητα τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν. Εἰς ἕνα φιλοσοφικὸν σύστημα εἶνε ἀνάγκη εἰς ἐκάστην μεταφυσικὴν ἐννοια νὰ δίδεται ἡ μεγαλειτέρα δυνατὴ ἔκτασις, διότι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξερευνηθῆ ἡ ἀληθῆς προσαρμογὴ τῶν ἰδεῶν.

Δ'. Πολιτισμός. — Εἰς τὸ Τέταρτον καὶ τελευταῖον μέρος ἐξετάζοντι γενικαί τινες ἐννοιαὶ ἰδιαιτέρως χρησιμεύουσαι εἰς τὴν προώθησιν τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ὠραίου, τοῦ ἀγαθοῦ. Τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ἐννοίας ταύτας κεφαλαίων εἶνε πολὺ δύσκολον νὰ δοθῆ περίληψις χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ κίνδυνος νὰ ἀποδοθοῦν ἐσφαλμένως αἱ ἰδέαι τοῦ συγγραφέως ἰδίως ἀφοῦ πρόκειται περὶ θεμάτων ὅπου προέχουσαν θέσιν καταλαμβάνουν καὶ καλλιτεχνικαὶ ἀντιλήψεις.

Ἡ ἀλήθεια εἶνε ἰδιότης ἡ ὁποία ἀφορᾷ μόνον τὸ φαινόμενον· ἀλήθεια δὲ εἶνε ἡ συμφωνία τοῦ φαινομένου πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ «μέθεξις» τοῦ Πλάτωνος εἶνε ἡ αὕτη ἐννοια, ἀλλὰ ὑπὸ γενικώτερον τύπον. Εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν συναντῶμεν δύο κύρια παραδείγματα σχέσεως ἀληθείας: τὰς προτάσεις (ἀρχάς) καὶ τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις. Ἡ πρότασις εἶνε ἡ ἀφηρημένη δυνατότης μιᾶς ὀρισμένης σχέσεως ἢ δεσμοῦ ἐκδηλοῦντος ὀρισμένον τινὰ τύπον. Μία πρότασις εἶνε ὑπόθεσις περὶ πράγματός τινος. Εἶνε σπουδαιότερον αἱ

προτάσεις (ἀρχαί) νὰ εἶνε ἐνδιαφέρουσαι παρὰ νὰ εἶνε ἀληθεῖς· φυσικὰ ὅμως μία ἀληθὴς πρότασις ἔχει περισσοτέρας πιθανότητας νὰ εἶνε ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ μίαν ψευδῆ. Τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς φαινομενικότητος εἶνε ἢ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντύπωσις τῶν ζῶντων ὀργανισμῶν τῆς γῆς. Αἱ αἰσθήσεις αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος ἐν τῷ παρελθόντι προβάλλονται ἐν τῷ χώρῳ τοῦ σημερινοῦ κόσμου. Καὶ τίθεται ἀμέσως τὸ ἐρώτημα: ἢ αἰσθήσεις εἶνε πράγματι ιδιότης τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου; Ὅπως δὲ βέβαιον εἶνε ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ζητοῦμε εἶνε νὰ συμφωνῇ καὶ ἀνταποκρίνεται ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἐχομεν δὲ κανένα λόγον νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶνε ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζουν τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα; Ἴσως νὰ πρέπη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶνε κατὰ τοιοῦτον τρόπον συντονισμένα ὥστε ὑπὸ ὁμαλᾶς περιστάσεις ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται νὰ εἶνε σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἐξω χώρων, καὶ ἐπὶ πλέον ὅτι εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχει τάσις πρὸς τὸν συντονισμόν, δηλαδὴ ἔρως ὠθῶν πρὸς τελειοποίησιν.

Κάλλος εἶνε ἢ φυσικὴ προσαρμογὴ τῶν διαφόρων παραγόντων εἰς τι συμβεβηκὸς τῆς πείρας. Ἀλλὰ «προσαρμογὴ» προϋποθέτει σκοπὸν ὁ ὁποῖος εἶνε διττός· πρῶτον ἢ ἔλλειψις συγκρούσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐντυπώσεων τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν κατώτερον βαθμὸν τῆς ὠραιότητος καὶ δεύτερον νέαι συνθέσεις μεταξὺ τῶν ἐντυπώσεων γεννῶσαι ἀντιθέσεις προκαλοῦσας νέας συνθέσεις αἱ ὁποῖαι αὐξάνουν τὰ αἰσθήματα τῆς συμφωνίας τὰ φυσικὰ εἰς ἐκάστην ἐξ αὐτῶν. Οὕτω τὰ μέρη συμβάλλουν εἰς τὸ γενικὸν αἶσθημα τοῦ ὅλου τὸ ὁποῖον πάλιν βοηθεῖ τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος τῶν μερῶν.

Ἡ τελειότης λοιπὸν τῆς ὠραιότητος εἶνε ἢ τελειότης τῆς Ἀρμονίας τῆς ὁποίας πάλιν ἢ τελειότης ἔγκειται εἰς τὴν τελειότητα τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ εἰς τὴν τελικὴν σύνθεσιν. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀσυμφωνίαι εἶνε ἀπαραίτητοι διότι χωρὶς αὐτὰς δὲν ὑπάρχει πρόοδος· ὅταν ὑπάρχουν ἀσυμφωνίαι ἐπιζητεῖται ἀνώτερός τις τρόπος συνθέσεως ὁ ὁποῖος νὰ περιλάβῃ καὶ νὰ ἐξουδετερώσῃ ταύτας· ὅταν φθάσωμεν εἰς τὴν τελειότητα τότε παύει καὶ μαραίνεται ἢ ἔμπνευσις καὶ ἀντικαθίσταται ὑπὸ ρουτίνας ἢ ὁποῖα εἶνε ἢ ἀρχὴ τῆς καταπτώσεως. Εἶνε ἀνάγκη νὰ εὑρεθοῦν νέαι ἰδέαι, νὰ μορφωθοῦν νέα ἰδεώδη τὰ ὁποῖα θὰ ἀκολουθήσουν καὶ μεταρρυθμίσεις. Ἐκ τῶν δύο ἐννοιῶν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὠραίου ἢ ἔννοια τοῦ ὠραίου εἶνε ἢ εὐρυτέρα. Τὸ κάλλος εἶνε ἢ ἑναρμόνησις μεταξὺ τῶν διαφόρων παραγόντων τῆς πείρας διὰ τὴν παραγωγὴν τῆς μεγίστης δυνατῆς ἐνεργείας: τὸ κάλλος ἄρα ἀφορᾷ τὰς ἀναμεταξύ των σχέσεις τῶν διαφόρων παραγόντων τῆς πραγματικότητος, τὰς ἀναμεταξύ των σχέσεις τῶν παραγόντων τοῦ φαινομένου ὡς καὶ τὰς σχέσεις φαινομένου καὶ πραγματικότητος. Ἡ τελεολογία τοῦ Σύμπαντος ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν παραγωγὴν κάλλους. Ἡ σχέσις τῆς ἀληθείας δὲν προκαλεῖ παρὰ τῷ ἀντιλαμβανόμενῳ κανένα ἰδιαίτερον τύπον ὑποκειμενικῆς μορφῆς· δηλαδὴ

ἡ κρίσις ἀληθείας δὲν εἶνε καὶ κατ' ἀνάγκην ὡραία· μάλιστα δυνατόν γὰρ εἶνε καὶ τὸ ἀντίθετον. Καὶ ἀπομένει οὕτω ἡ ὡραιότης ὡς ὁ μόνος σκοπὸς ὁ ὁποῖος ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεώς του δικαιολογεῖ ἑαυτόν. Παρ' ὅλα ταῦτα εἶνε ἀνυπολόγιστος καὶ τεραστία ἡ σημασία τῆς ἀληθείας διὰ τὴν προώθησιν τοῦ ὡραίου, ἡ σχέσις τῆς ἀληθείας εἶνε ὁ ἀπλούστερος καὶ κατ' εὐθεΐαν τρόπος πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἁρμονίας. Καὶ ἐν τούτῳ ἔγκειται ἡ δύναμις τῆς ἀληθείας· χωρὶς τὸ κάλλος ἡ ἀλήθεια δὲν εἶνε οὔτε καλὴ οὔτε κακὴ· ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀξίαν ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τοῦ κάλλους.

Ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἡ σκόπιμος προσαρμογὴ τοῦ φαινομένου εἰς τὴν πραγματικότητά· ὁ σκοπὸς οὗτος εἶνε ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ κάλλος· ἅμα λείπει ἐν ἑκ τῶν δύο ὁ σκοπὸς ἐπιτυγχάνεται ἀτελῶς· ὅταν ὅμως εὐρίσκονται ἠνωμένοι καὶ οἱ δύο παράγοντες τότε ἔχομεν τελειότητα τῆς καλλιτεχνίας. Ἡ συνειδήσις εἶνε ὁ παράγων τῆς πείρας ὁ ὁποῖος καθιστᾷ δυνατόν τὴν καλλιτεχνίαν· ἀλλ' ἡ καλλιτεχνία ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν διαυγῆ συνειδήσιν εἶνε μόνον μία εἰδικὴ περίπτωσις μιᾶς γενικωτέρας καλλιτεχνίας ἡ ὁποία εὐρίσκεται διάχυτος εἰς τὰς μὴ ἐνσυνειδήτους ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπίνης πείρας. Ἡ οὐσία τῆς καλλιτεχνίας εἶνε νὰ εἶνε τεχνητὴ· ἡ τελειότης ὅμως ἔγκειται εἰς τὸ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν φύσιν χωρὶς νὰ παύῃ νὰ εἶνε καλλιτεχνία· μὲ ἄλλας λέξεις ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἡ παιδεία τῆς φύσεως. Καὶ οὕτω, ἐν γενικωτέρᾳ σημασίᾳ, λέγομεν ὅτι ἡ καλλιτεχνία εἶνε ὁ πολιτισμὸς, διότι πολιτισμὸς δὲν εἶνε παρὰ ἡ ἐπιδίωξις τῆς· ὅσον ἐνεστὶ μεγαλειτέρας τελειότητος τῆς ἁρμονίας. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἶνε ὄργανον διὰ τὴν δημιουργίαν καλλιτεχνίας ἐν τῇ ζωῇ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς· ἡ ἀφετηρία λοιπὸν τῆς τόσο ἐξελιγμένης ἀνθρωπίνης καλλιτεχνίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μεταξὺ τάσεων καὶ ἐπιθυμιῶν τὰς ὁποίας γεννοῦν αἱ φυσιολογικαὶ λειτουργίαι τοῦ σώματος. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ καλλιτεχνία συνίστανται εἰς τὴν ἐνσυνειδήτην ἐπιδίωξιν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ κάλλους· δι' αὐτῶν ἡ πεπερασμένη συνειδήσις τῆς ἀνθρωπότητος ἰδιοποιεῖται τὴν ἄπειρον γονιμότητα τῆς φύσεως.

Πλὴν τῆς ἀληθείας, τοῦ κάλλους καὶ τῆς καλλιτεχνίας ὁ συγγραφεὺς φρονεῖ ὅτι μία πεπολιτισμένη κοινωνία πρέπει νὰ ἔχῃ δύο ἀκόμῃ ιδιότητας· γαλήνην, ὄχι πολιτικὴν ἀλλὰ ψυχικὴν καὶ πνεῦμα ἐξευρενητικόν, ἐπιζητοῦν τὸ νέον ἔστω καὶ ἂν ὀδηγεῖ πολλάκις εἰς περιπετείας. Ὡς τύπος τοῦ πολιτισμοῦ θεωρεῖται ὁ τῶν ἐλλήνων καὶ τῶν ῥωμαίων κατὰ τὰς καλειτέρας αὐτῶν ἐποχάς. Καὶ ὅμως ὁ τρόπος οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι ἔχει ἓνα σπουδαῖον μειονέκτημα· διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν κυττάζομεν πρὸς τὰ ὀπίσω ἐνῶ ὁ κόσμος προχωρεῖ πρὸς νέον τρόπον ζωῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου περιοριζόμεθα εἰς ἓνα μόνον τύπον κοινωνικῆς τελειότητος. Οἱ Ἕλληνες ὅταν ἔπλαττον τὸν πολιτισμὸν των δὲν ἐκύτταζαν ὀπίσω τους ἀλλὰ πάντοτε ἐμπρός των. Τὰ μεγάλα κατορθώματά των, τὰ κατορθώματα τοῦ παρελθόντος ἦσαν δι' ἐκείνους τὸ νέον, ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῶν «περιπετειῶν των». Εἶνε ἀδύνατος ἡ

στατική διατήρησις οἰασδῆποτε τελειότητος. Ἡ ἀνθρωπότης ἢ προχωρεῖ ἢ ὑπισθοδρομεῖ· ἢ ἀπόλυτος συντηρητικότης εἶνε ἀντίθετος πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Σύμπαντος. Ἡ θεωρία αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τριῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν. Ἡ πρώτη εἶνε ὅτι αὕτη ἡ οὐσία τῆς πλήρους πραγματικότητος εἶνε κᾶτι ποῦ γίγνεται διαρκῶς καὶ παρέρχεται: οὐδέποτε μένει στάσιμον. Ἡ ἀντίθετος ἔννοια τοῦ στατικοῦ καὶ ἀκινήτου ὑφείλεται εἰς τὸν Πλάτωνα μὲ τὰς ὑπερκοσμίους καὶ ἀκινήτους Ἰδέας του, καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλην μὲ τὴν ἀκίνητον πρωταρχικὴν του οὐσίαν τὴν δεχομένην πᾶσαν ποιότητα. Ἡ δευτέρα ἀρχὴ εἶνε ὅτι κᾶθε πραγματικὸν συμβεβηκὸς εἶνε κατὰ τὴν ἰδίαν του φύσιν πεπερασμένον· δὲν ὑπάρχει σύνολόν τι τὸ ὅποτον νὰ ἀποτελῆ τὴν ἄρμονίαν ὅλων τῶν δυνατῶν τελειότητων. Ὅ,τι πραγματοποιεῖται ἀποκλείει αὐτομάτως πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἀλλὰ δὲν ἔγινε. Ὑπάρχουν συνεπῶς πολλὰ καὶ δυνατὰ τελειότητες μὴ ἐπιδεκτικαὶ συνδυασμοῦ ἢ συνυπάρξεως, πραγματοποιούμεναι ἀπὸ διαφόρους πολιτισμούς. Ἀμα ὁμως φθάσῃ ὁ πολιτισμὸς εἰς μίαν τοιαύτην τελειότητα δὲν τοῦ εἶνε δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ στάσιμος· ἢ συνήθεια διαδέχεται τὴν δημιουργικότητα καὶ ἐπέρχεται ἢ παρακμὴ καὶ βραδεῖα κατάπτωσις, Ἐκτὸς ἐὰν δὲν ἔχουν ἐξαντληθῆ αἱ δημιουργικαὶ πηγαὶ τῆς πρωτοτυπίας καὶ ἐξ αὐτῶν διὰ μεταβολῆς ἐπέλθῃ μετάστασις εἰς ἄλλον τύπον τελειότητος. Ἡ τρίτη δύναται νὰ ὀνομασθῆ ἢ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος· εἶνε αὕτη ἢ θεωρία τῆς ἄρμονίας τὴν ὁποίαν παραβλέπει τόσον πολὺ ἢ νεωτέρα ἐποχὴ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν αἰσθησιαρχίαν. Κατὰ τὸν κ. Whitehead ἢ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντύπωσις παρὰ τὴν σπουδαιότητά της ὡς πρὸς τὴν συνείδησιν ἀνήκει εἰς τὸ ἐπιπόλαιον μέρος τῆς πείρας, ἐνῶ τὰ καθ' ἕκαστον πραγματικὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος εἶνε εἰς τὴν βάσιν τῆς ἀμέσου πείρας μας ἐν τῷ παρόντι: ἀποτελοῦν τὴν πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ὁποίαν πηγάζει τὸ καθ' ἕκαστον συμβεβηκός, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀντλεῖ τοῦτο τὴν αἰσθηματικὴν του χροιάν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀντλεῖ τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὅποτον κατευθύνει τὰς κλίσεις του. Ἐὰ οὕτω κληρονομικῶς μετεβιβαζόμενα εἰς ἡμᾶς καθ' ἕκαστον συμβεβηκότητά κυριαρχοῦν τῆς ζωῆς μας, ἢ δὲ μεγάλη ἄρμονία εἶνε ἢ ἄρμονία τῶν αἰώνιων αὐτῶν ἀτομικότητων ποῦ συνέχονται ἀμοιβαίως διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ βήθους τὸ ὅποτον περιλαμβάνει τὸ πλῆθος τῶν μὴ διακεκριμένων συμβεβηκότητων τῶν ἀποτελούντων τὸ περιβάλλον μὲ τὸν ἀκαθόριστον αἰσθηματικὸν τόνον του. Τὸ φαινόμενον εἶνε δημιουργημὰ τῆς καλλιτεχνίας ἐξηγμένον ἐκ τῆς πρωταρχικῆς αὐτῆς πραγματικότητος, δημιουργημὰ τὸ ὅποτον πρέπει εἰς τὸν παρατηροῦντα νὰ γεννᾷ τὴν ἐντύπωσιν ἀθανάτων ἀτόμων ὡς ἐκ τῆς βαθείας αἰσθηματικότητος ποῦ θὰ διεγείρει.

Παρὰ τὴν παρουσίαν τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων τεσσάρων παραγόντων εἰς τὴν πεπολιτισμένην κοινωνίαν, φαίνεται σὰν νὰ λείπη κᾶτι ἓνα εἶδος ἄρμονίας τῶν ἄρμονιῶν ἢ ὁποία νὰ ἀποκλείῃ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ τὸν ἀνήσυχον Ἐγωτισμὸν μὲ τὸν ὅποτον πολλάκις ἐπέ-

διώχθησαν ἐκεῖνοι. Αὐτὴν τὴν ἁρμονίαν τῶν ἁρμονιῶν ἀποκαλεῖ ὁ συγγραφεὺς «ἡρεμίαν» (εἰρήνην) τῆς ὁποίας ἔργον εἶνε νὰ καταπραΐνη τὴν καταστρεπτικὴν ταραχώδη διάθεσιν καὶ νὰ συμπληροῖ τὸν πολιτισμόν. Ἡ ἡρεμία δὲν εἶνε ἀρνητικὸν στοιχεῖον, εἶνε ἐκτάκτως θετικὸν τοιοῦτον τὸ ὁποῖον ἐπιστέφει τὴν ζωὴν καὶ κίνησιν τῆς ψυχῆς ἢ ἀκριβέστερον: διατηρεῖ τὰς πηγὰς τῆς ἐνεργείας καὶ ταυτοχρόνως κυριαρχεῖ αὐτῶν πρὸς ἀποφυγὴν παρεμβάσεων ποῦ παραλύουν τὴν ἐνέργειαν. Ἡ ἡρεμία κατὰ ταῦτα φέρει μεθ' ἑαυτῆς μίαν ὑπέρθασιν τῆς προσωπικότητος. Τὴν ἐννοιαν τῆς ἡρεμίας ἀντιλαμβάνομεθα καλλίτερον ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὰς τραγικὰς περιστάσεις ποῦ εἶνε συνυφασμέναι μετὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἡ ἡρεμία κατανοεῖ τὴν τραγωδίαν ἢ ὁποῖα πάντοτε ἀποκαλύπτει ἐν ἰδεώδεις διότι δεικνύει τί ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ δὲν εἶνε, καὶ τί δύναται νὰ εἶνε. Αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς χρησιμότητος τῆς τραγωδίας τῆς ζωῆς τὸ ἐννοεῖ ἡ ἡρεμία.

Ἡ νεότης ἀντιλαμβάνεται εὐκολώτερον τὴν ἡρεμίαν ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὴν ἁρμονίαν τῶν λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς πρὸς τοὺς ἰδεώδεις σκοποὺς ποῦ κεῖνται πέραν πάσης προσωπικῆς ἱκανοποιήσεως. Ὁμοίως ἡρεμίαν γεννᾷ ἢ συμμόρφωσις πρὸς ἰδεώδη κείμενα πέραν τῶν περιορισμένων ἀνθρωπίνων μέσων, τὰ ὁποῖα ἰδεώδη εὐρίσκομεν διατυπωμένα εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς θεσμοὺς τῶν κοινωνιῶν. Εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἡρεμίας περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐπίτευξις τῆς ἀληθείας δηλαδή ἡ ἐπίτευξις ἐκείνη τῆς ἁρμονίας τῆς ὁποίας αἱ ἐσωτερικαὶ ἀμοιβαῖαι σχέσεις συνεπάγονται ἀλήθειαν.

Γενικαί τινες παρατηρήσεις ποιητικώτατα διατυπούμεναι ἐν σχέσει πρὸς τὴν τελειοποίησιν τοῦ πολιτισμοῦ κλείουν τὸ ἐκτάκτως ἐνδιαφέρον τοῦτο βιβλίον.

M. T.